

У МАЙСТЕРНІ ІСТОРИКА: ЯРОСЛАВ ДАШКЕВИЧ ЯК ДЖЕРЕЛОЗНАВЕЦЬ ТА ДОСЛІДНИК СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

Ярослав Дашкевич (1926-2010), відомий у світі як вірменіст, сходознавець, бібліограф, як дослідник української історії та культури, залишив після себе величезну друковану та рукописну спадщину. Тільки число його опублікованих праць, що виходять і після смерті вченого, вже сягнуло (разом з різноплановими редакторськими напрацюваннями) 2 тис. бібліографічних позицій¹. Така потужна творча віддача та самореалізація, очевидно, була б неможлива без сильного вольового громадського і суспільного стержня, виробленого батьками Я. Дашкевича – героями епохи визвольних змагань – Оленою Степанів та Романом Дашкевичем. У юнацькі роки його інтелектуального зростання важливим для формування свідомості молодого людини був історіографічний та історико-джерелознавчий контекст школи великого історика України Михайла Грушевського, авторитет якого неподільно панував у Галичині дорадянського періоду. У міжвоєнному та навіть післявоєнному радянському Львові Ярослав Дашкевич перебував у духовно-інтелектуальному середовищі учнів Михайла Грушевського – Івана Крип'якевича та Мирона Кордуби, про яких пізніше опублікував спогади і розвідки².

Початки наукової кар'єри: набуття досвіду, перші проекти та видання джерел. Хоч у 1944 р. 18-річний юнак вступив на філологічний, а не на історичний факультет Львівського державного університету, але глибокі традиції та впливи історико-джерелознавчих підходів М. Грушевського виявилися вже у його перших самостійних кроках молодого дослідника. Фактично очоливши після війни бібліографічний відділ Бібліотеки Академії наук УРСР у Львові, Дашкевич з молодечим запалом узявся до виконання знакового для українського книгознавства проекту «Репертуар української книги». Запропонував ідею та уклав програму цього книгознавчого проекту видатний український бібліограф та літературний критик Юр (Юрій) Меженко, на той час директор Бібліотеки АН УРСР у Києві. Саме він, мабуть, і став першим вчителем Дашкевича на науковій дорозі. «Вельмишановному Юрієві Олексійовичу – великій приязній Людині, яку я так неочікувано зустрів на порозі мого життя», – написав він 15 листопада 1948 р. на звороті своєї світлини, подарованої Меженку³.

¹ Ярослав Дашкевич: Біобібліографічний покажчик / Укл. М. Кривенко. – Львів, 2006.

² Останні публікації див.: *Дашкевич Я.* Мирон Кордуба зблизька // *Його ж.* Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. – 2-ге вид., випр. та доповн. – Львів, 2007. – С. 594-599; *Його ж.* У науковій лабораторії історика [Івана Крип'якевича] // Там само. – С. 501-503; див. також спогади вченого про приятелювання із синами Крип'якевича як у дитячі роки, так і протягом усього життя: *Дашкевич Я.* Петро-Богдан Крип'якевич. Канва спогадів // Там само. – С. 631-636.

³ Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945-1969) / Упоряд. Р. Дзюбан, Г. Сварник. – Львів, 2009. – С. IV.

Вже у першому листі від 2 жовтня 1945 р. до Києва молодий науковець стверджує про потребу залучення для роботи над «Репертуаром», окрім виданих праць львівського бібліографа Івана Левицького, також його рукописних матеріалів⁴. Невдовзі в Дашкевича з'являється думка про створення «Словника українських псевдонімів», що охоплював би також розшифровані анаграми та криптограми авторів. Утілення такого задуму передбачало широкі архівознавчі та джерелознавчі пошуки, до яких і вдався Дашкевич. У листі від 28 жовтня 1945 р. до Меженка він склав орієнтовний план свого наукового проекту, сформулювавши його основні засади та ідеї, а вже наступного року опублікував на цю тему свою першу статтю в науковому часописі⁵. Протягом 1946-1949 рр. назбиралася велика чорнова картотека гасел «Словника псевдонімів». Успішному завершенню справи завадив арешт молодого вченого 10 грудня 1949 р. Згодом цим напрацюванням скористався з плагіаторською метою радянський історик журналістики та фольклорист Олексій Дей⁶.

Набуті навички та любов до систематичних бібліографічних, а також пов'язаних з ними джерелознавчих та архівознавчих досліджень допомогли в майбутньому Ярославові Дашкевичу в його складній, тернистій та врешті тріумфальній науковій кар'єрі. Після повернення зі сталінських таборів, він зумів улаштуватися у серпні 1957 р. у відділ історії України Інституту суспільних наук АН УРСР на роботу за фахом – бібліографом. Ще до формального зарахування у штат співробітників Дашкевич працював за договором над археографічним проектом, що активно реалізувався в той час в Інституті. Йдеться про підготовку до друку збірника документів «З історії революційного руху у Львові. 1917-1939» (Львів, 1957). Як згадував учений, «Інститут суспільних наук делегував для цього Григорія Ковальчак, тоді наукового співробітника відділу історії України інституту; Львівський обласний державний архів – свого наукового співробітника Анатолія Сісецького, також рано померлого науковця (відійшов з життя у 1979 р. – М. К.). Ну, а третім був я. Умови праці були дуже добрі, а як для тамтих часів просто унікальні: директор архіву Галина Сизоненко розпорядилася видавати нам всі документи, які лише ми забажаємо, включаючи секретні матеріали 20-х – 30-х рр. (матеріали польської поліції, львівського староства, воєводства, українських установ і організацій) – хоча, наприклад, у мене формального доступу до секретних матеріалів не було і не могло бути. Ми копалися в горах справ, які безперерійно приносили, і знаходили дуже цінні й цікаві відомості»⁷.

Добрі згадки Дашкевича про цих трьох співробітників, з якими він знайшов спільну мову, маємо і з наступних періодів його діяльності у львівських наукових установах. Навіть з тих часів, коли обструкція вченого партійними чиновниками та

⁴ Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем... – С. 3.

⁵ Дашкевич Я. Словник псевдонімів, криптонімів, криптограм: (Спроба системи) // Науковий збірник Бібліотеки Академії наук УРСР. – К., 1946. – Ч. 1. – С. 26-50. Наклад цього видання був знищений, окрім кількох примірників.

⁶ Докладніше про цю історію написав: Білокінь С. До питання про авторство «Словника українських псевдонімів». Документи і матеріали // *Mapra mundi*: Зб. наук. праць на пошану Я. Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів; Київ; Нью-Йорк, 1996. – С. 830-874.

⁷ Дашкевич Я. Григорій Ковальчак (1928-1984), історик економіки України (до 10-річчя з дня смерті) // *Його ж.* Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. – 2-ге вид., випр. та доповн. – Львів, 2007. – С. 651.

працівниками спецслужб сягала такої межі, що деякі колишні друзі та колеги переставали з ним вітатися, а при випадкових зустрічах переходили на інший бік вулиці.

Із чотирьох названих науковців, котрі укладали збірник документів, тільки трое були зазначені у ньому упорядниками. Зрозуміло, що колишній політв'язень Ярослав Дашкевич не міг удостоїтися такої честі – про його працю колегам вдалося згадати тільки у передмові. Крім того, як фаховий бібліограф Дашкевич вмістив у цьому виданні відповідний бібліографічний покажчик⁸. Через чотири роки, у 1961 р., з'явився друком ще один збірник документів з цієї ж доби, до якого включили те, що не ввійшло до попереднього тому джерел⁹. На думку історика, сьогодні ці архівні матеріали незаслужено призабуті, хоча, «як відомо, історією економіки України цього періоду (20–30-х рр. ХХ ст. – М. К.) в наш час ніхто серйозно не займається»¹⁰ (те саме, додамо, можна ствердити і щодо тогочасної соціальної та культурної історії).

«Стежка» до Києва: видання збірників документів у співпраці з Іваном Бутичем.

Незважаючи на вдалу реалізацію кількох археографічних проектів в Інституті суспільних наук, ставлення інститутського керівництва та партійних органів до Ярослава Дашкевича залишалося неприхильним. Йому постійно пригадували табірне минуле, погрожували звільнити з праці, цькували. У такій атмосфері молодий амбітний вчений, котрий хотів надолужити в науці втрачений в ув'язненні час, звернув свої погляди на Київ, де хрущовська відлига давала реальні видавничі результати.

Історик відновив перерване таборами листування з Юром Меженком, який перебував тоді в науковому засланні у Ленінграді. Спільно вони запланували та реалізували бібліографічне видання львівського часопису «Жите і слово»: бібліографічні гасла розписав Меженко, а Дашкевич написав передмову та розшифрував псевдоніми та криптоніми авторів. Рукопис був вчитаний, передрукований на машинці й переданий до київського журналу «Радянське літературознавство», але далі на заваді цьому проєктові стали незрозумілі навколовидавничі проблеми¹¹.

Наприкінці 50-х рр. ХХ ст. Дашкевич знайомиться у Києві з Іваном Бутичем, котрий у той час очолював Науково-видавничий відділ Архівного управління УРСР. Саме за його сприянням в архівному видавництві 1959 р. вчений видав першу самостійну археографічну публікацію «Словник польських скорочень», науковим редактором якого став Бутич. Так почалася плідна понад десятирічна співпраця обох дослідників, що переросла у довголітню дружбу.

⁸ Дашкевич Я. Бібліографічний покажчик комуністичної та прогресивної преси Львова (1918–1939 рр.) // З історії революційного руху у Львові 1917–1939: Документи і матеріали. – Львів, 1957. – С. 721–739.

⁹ Становище трудящих Львова 1917–1939: Документи та матеріали / Упоряд. В. Я. Пашенко, А. Г. Сісецький, Г. С. Сизоненко, Я. Р. Дашкевич, Г. І. Ковальчак. – Львів, 1961.

¹⁰ Дашкевич Я. Григорій Ковальчак... – С. 651.

¹¹ Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем... – С. 119, 151, 170, 203, 341. Наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. обидва дослідники вживали різних заходів для публікації цієї праці у Києві та Львові, але безрезультатно. Врешті покажчик до того ж часопису в 1968 р. було видано іншим автором: «Жите і слово», 1894–1897: Систематичний покажчик змісту / Укл. П. Баб'як. – Львів, 1968.

За словами Ігоря Гирича, Бутич «мав науково-організаційну харизму»¹², утворивши при Архівному управлінні потужний науковий осередок, зусиллями якого виходили національно значущі видання, не зорієнтовані на офіційну партійну лінію. Як показує збережене листування вчених¹³, репресований історик зі Львова, що в той період займав незначну посаду бібліографа і часто зазнавав остракізму в Інституті суспільних наук¹⁴, на рівних обмінювався з Бутичем видавничими ідеями та планами, виявляючи інтелектуальну потугу, креативність, сміливість і водночас неймовірну працелюбність¹⁵.

Епістолярій детально відображає співробітництво обох вчених, особливо тісне у 1960-х – на початку 1970-х рр., і зокрема обставини та процес виконання багатьох спільних археографічних проєктів. Після здачі до друку в 1961 р. відомих «Універсалів Богдана Хмельницького»¹⁶, над якими І. Бутич працював разом з І. Крип'якевичем, він повідомив Я. Дашкевичу про те, що розпочинається підготовка до видання збірки документів «Тарас Шевченко». До колективу упорядників увійшли також шевченкознавець і бібліограф Федір Сарана, архівісти Віра Скорина з Києва та Галина Сизоненко й Анатолій Сісецький зі Львова. Після включення збірника у видавничі плани Іван Бутич через систему Архівного управління розіслав у місцеві архіви розпорядження розшукувати та копіювати документи про життя Тараса Шевченка. Питальники про матеріали, дотичні до життя великого поета, були надіслані також до архівних установ інших союзних республік.

Як не дивно, центром, куди всі документи висилалися та де вони опрацьовувалися, став Львівський обласний державний архів, керівником якого була Г. Сизоненко, а один з відділів очолював А. Сісецький¹⁷. Дашкевич та Сісецький займалися археографічними пошуками та впорядкуванням зібраного, а Сизоненко сприяла в організаційних питаннях, полагоджуючи фінансові справи, наприклад при передруці рукописних мате-

¹² Гирич І. Іван Бутич – патріарх архівної справи // Архіви України. – К., 2009. – № 6. – С. 275.

¹³ Листи з приватних архівів Івана Бутича та Ярослава Дашкевича готує до друку Андрій Фелонюк, якому дякую за змогу ознайомитися з їхнім змістом. Станом на сьогодні виявлено 157 листів та листівок Дашкевича (Приватний архів Івана Бутича) та 46 відповідних кореспонденцій Бутича (Меморіальний музей-архів Ярослава Дашкевича) за 1960–1982 рр.

¹⁴ «З начальством (директором Інституту суспільних наук та керівником відділу був д-р філос. н. М. Олексюк. – М. К.) у мене далі велика війна... Боюся лише, що створять мені цілком нестерпні умови “праці” – в такому випадку залишатися в інституті просто буде неможливо...» (лист до Бутича від 21 квітня 1965 р.). «Вже третій раз мене цього року погрожують вигнати з інституту – а така атмосфера з великим перебільшенням може вважатися сприятливо-творчою» (лист до Бутича від 22 липня 1965 р.).

¹⁵ Історик часто працював до півночі та далі, надміру себе перевтомлюючи, що призводило до важких наслідків для його здоров'я й він не раз опинявся у лікарні. У листі до Бутича від 4 березня 1966 р. Дашкевич зазначав: «В лікарні мене якось лікували, але далі почуваюся погано. Перевтома вилазить боком...». Наступного року нездужання та лікарні вибили його з колії на вісім місяців. 27 грудня 1967 р. він відписав Бутичу: «Я вже примусив себе кидати працю о год. 10 вечора, хоча це й не дається легко».

¹⁶ Цю книжку, яка вийшла у світ 1962 р., було надруковано в одній з львівських друкарень, тому Дашкевич першим побачив видання. У листі від 6 березня 1962 р. він вітає Івана Лукича з виходом «Богдана», не приховуючи, однак, своїх негативних емоцій щодо поліграфічного втілення: «Але папір який... Попсував мені настрої...».

¹⁷ Після маланчуківських погромів української інтелігенції за «буржуазний націоналізм» на початку 1970-х рр. ці історики були поступово усунуті зі своїх посад: Сизоненко взагалі відійшла від архівної справи, а Сісецький перейшов до Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові.

ріалів друкарками в архіві, а також вибиваючи різні дозволи у вищого начальства, тобто в партійних чиновників. Іван Бутич рівночасно був залучений і до археографічної роботи – читав у Києві верстку документів після первинного наукового опрацювання, і до організаційної, якої було вдосталь, адже виникали різні перешкоди, також ідеологічного плану. Дашкевич у листі до Бутича від 20 вересня 1961 р. пише: «Турбує мене доля Шевченківського збірника», бо у Львові його підготовка призупинена. Очікують, як вирішиться справа в ЦК компартії України. Тим часом «у нас у Львові лежить 5-5,5 аркушів до збірника», які потребують археографічного опрацювання та літературної редакції. Отже, Бутичу доводилося постійно переконувати партійних функціонерів у необхідності видання (і, відповідно, фінансування) цього збірника.

Наприкінці 1961 р. вже була готова перша верстка. У листі від 11 січня 1962 р. Дашкевич обіцяв надіслати «другий примірник (верстку. – М. К.), доповнений новими матеріалами, які ще не увійшли у попередній варіант». Протягом усього 1962 та першої половини 1963 рр. збірник доповнювався новими документами. Між Києвом і Львовом відбувався жвавий обмін матеріалами та верстками. Наприкінці 1962 р. Дашкевич поінформував, що залишився місяць-півтора інтенсивних архівних та бібліотечних пошуків, і запропонував зібране у союзних республіках відразу відсилати до Львівського обласного архіву (лист до Бутича від 29 жовтня 1962 р.). Через місяць учений написав до Києва, що «шевченківський» збірник лежить у львівському видавництві, але підготовка до друку ще не почалася.

У квітні 1963 р. весь масив документів потрапив на стіл Бутичу, котрий вніс багато редакційних змін. З травня того ж року Дашкевич узявся за коментування всього галицького матеріалу, уточнення дат тощо. Свою працю він координує з Бутичем, радячись, «які факти, назви, особи треба б коментувати (щоб не було різниці з коментуванням східноукраїнського матеріалу, яке проводите Ви в Києві)» (лист до Бутича від 21 травня 1963 р.). Зусилля науковців не були марними – наприкінці 1963 р. збірник таки побачив світ.

Не зупиняючись на цьому, Дашкевич подав ідею видання під назвою «Шевченко та Західна Україна». Вчений навіть сподівався, що цей задум «за сприянням Галини Сильвестрівни (Сизоненко. – М. К.)» схвалить Валентин Маланчук, котрий 1963 р. був призначений секретарем з ідеології у Львівському обкомі партії (тоді ще ніхто й не припускав, що в недалекому майбутньому він стане погромником української культури та мови). На сторінках цього видання Дашкевич хотів оприлюднити всі документи, які не потрапили до книги «Тарас Шевченко» (лист до Бутича від 2 жовтня 1963 р.). Хоч організаційно справа не була полагоджена, він «закопався по вуха в матеріали для збірника “Шевченко та Західна Україна”». Збірник повинен вийти цікавим». Але вже в грудні 1963 р. стало зрозуміло, що цей проект зреалізувати не вдасться. Львівське видавництво не включило збірник до видавничого плану, вимагаючи спершу санкції ЦК компартії України. Та навіть її отримання нічого не гарантувало – тоді, за словами Дашкевича, «певно, говоритимуть, що запізно», бо зовсім мало часу залишалось до ювілею – 150-річчя з дня народження Шевченка у березні 1964 р.¹⁸

¹⁸ На основі зібраних матеріалів учений опублікував статтю у ювілейному «шевченківському» році: Дашкевич Я. Р. Цензурні переслідування Шевченкових творів на Західній Україні в 30-х роках ХХ ст. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – К., 1964. – № 2. – С. 17-23.

Ще задовго до того, як встигла висохнути друкарська фарба на збірнику «Тарас Шевченко», група однодумців¹⁹ розпочала працю над аналогічним біографічним виданням, присвяченим Іванові Франку. Роль львівських архівістів та науковців стала ще значнішою з огляду на те, що основний корпус документів відклався саме у Львові. 21 травня 1964 р. Бутич повідомив Дашкевичу, що листи Франка²⁰ надіслані до львівського архіву для опрацювання, і поцікавився його думкою про можливість їх публікації.

Укладання збірника про Франка йшло порівняно легко та швидко. Хоча ще на початках Дашкевич писав, що через конфлікти між директорами львівських архівів важко організувати передрук архівних матеріалів, тому «робота над Франківським збірником, на жаль, рухається пиняво» (лист до Бутича від 13 липня 1964 р.). У процесі підготовки видання упорядниками було використано картотеку відомого львівського бібліографа Мирослава Мороза з газетних, журнальних та інших друкованих текстів. Загалом, на думку Дашкевича, вдалося зібрати оригінальний архівний матеріал, мало знаний навіть франкознавцям (90 % його ще не публікувалося), що мав би зайняти 50-60 % обсягу збірника (лист до Бутича від 19 липня 1964 р.).

На 11 березня 1965 р. до «франківського» збірника упорядники відібрали 600 документів (щоправда, як зауважив Дашкевич, виникла певна диспропорція: 2/3 – з них походили з дорадянського, а 1/3 – з радянського періоду). Потрібно було ще: 1) провести остаточний відбір документів та їхнє археографічне опрацювання; 2) написати передмову; 3) опрацювати науково-допоміжний матеріал; 4) можливо, також прорецензувати збірник. Посприяла справі постанова Президії АН УРСР про відзначення 50-річчя з дня смерті та 100-річчя з дня народження І. Франка від 28 квітня 1965 р. У цій постанові згадувалося і про збірник, що готувався, тож, як зазначив Бутич, була «гарантія, що видадуть» (лист до Дашкевича від 15 липня 1965 р.).

У липні 1965 р. почалася робота над науковим апаратом видання. «Найскладніше з коментарем (треба принаймні 150-180 приміток)», – стверджував Дашкевич. Він ознайомився з передмовою²¹ та порекомендував дещо скоротити її – в тій частині, «в якій все починається від Адама та Єви», а також порадив не брати за зразок «вузько трафаретних та дуже вже археографічних передмов» (лист до Бутича від 22 липня 1965 р.). В ювілейний рік видання «Іван Франко: Документи і матеріали. 1856-1965» з'явилося друком.

Іван Бутич та Ярослав Дашкевич зуміли зреалізувати і третій видавничий проект у цій серії, присвячений Лесі Українці²². До когорти упорядників долучився відомий

¹⁹ До колективу упорядників долучився відомий львівський архівіст Олег Купчинський.

²⁰ Архів Франка після війни був вивезений зі Львова до Києва і тепер зберігається у відділі рукописів Інституту літератури НАН України. Завдяки співпраці літературознавців з Інститутом історичних досліджень Львівського національного університету ім. І. Франка, до цієї архівної збірки можна отримати доступ через мережу Інтернет (щоправда, поки що тільки до частини листів, оскільки опрацювання всього масиву документів ще не завершено): <http://www.franko.lviv.ua/istoryky/franko-letters/dbr/index.php>.

²¹ Автором передмови була внучка Каменяря Зиновія Франко, котру пізніше, в 1969 р., вигнали з роботи в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні за участь у дисидентському русі, див.: *Франко З. Т. Іван Франко в світлі документів // Іван Франко: Документи і матеріали. 1856-1965 / Упоряд. І. Л. Бутич, Я. Р. Дашкевич, О. А. Купчинський, А. Г. Сісецький.* – К., 1966. – С. 3-14.

²² *Леся Українка: Документи і матеріали. 1871-1970 / Упоряд. І. Л. Бутич, Я. Р. Дашкевич, І. М. Калинець, О. А. Купчинський, А. Г. Сісецький, В. С. Скорина.* – К., 1971.

поет, дисидент Ігор Калинець, який був добрим знайомим Дашкевича²³. Спершу думалося, що збірник вийде за 2-3 роки, подібно до попередніх томів. У липні 1965 р. Бутич писав до Львова, що вже збирає документи «про Лесю». На це Дашкевич відповів: «Дуже добре, що Вам вдалося включити в план – та відстояти – збірку про Лесю. Це буде третій том нашої серії – і після нього справді можна буде говорити про серію, при цьому цілком оригінальну – бо не лише в радянській, але й в інших “археографіях” важко мені підшукати паралелі» (лист до Бутича від 31 серпня 1965 р.).

У січні 1966 р. Дашкевич почав переглядати вже опубліковані раніше документи до збірника, яких планувалося приблизно 8-9 друкованих аркушів. Важче було з пошуком оригінального архівного матеріалу, ще не введеного до наукового обігу. Вчений подав кілька цікавих пропозицій щодо його виявлення. Пропонувалося, зокрема, здійснити археографічні візити до нещодавно організованого у Києві (1962 р.) Музею Лесі Українки, в якому могли бути фотокопії особистих документів поетеси та вирізки з тогочасних газет. Також, на переконання історика, варто було звернутися до відділу рукописів Інституту літератури, де, можливо, зберігалася дисертація Марії Деркач «Літопис життя та творчості Лесі Українки». Хоча в цій праці, вочевидь, немає архівних покликань, але можна виписати хронологію поїздок поетеси у різні міста й за цими вказівками шукати у відповідних архівах документи. Наприклад, вона вчилася в університеті Тарту (колишній Дорпад), архів якого зберігся достатньо добре. Врешті Дашкевич склав такий графік роботи над збірником: у 1967 р. зібрати матеріали, а в 1968 р. – віддати їх у друк, «не чекаючи ювілейного 1971 р.» (лист до Бутича від 17 січня 1966 р.). Історик як у воду дивився – видання вийшло у світ лише у 1971 р., хоч було вже повністю готове і передане до видавництва ще 1969 р.

Підготовку збірника призупинило звільнення Дашкевича з Інституту суспільних наук у квітні 1966 р.²⁴ У ті роки вчений потерпав від різних хвороб, по місяцю й більше проводячи на лікарняному ліжку. Давалася ознака астма, що час від часу серйозно турбувала історика, особливо у складні та критичні періоди його життя²⁵. Невдовзі після перебування в лікарні у 1969 р. Дашкевич написав Бутичу про потребу продовжити біографічну серію. Київський археограф мав намір видати збірник документів про соратника Грушевського, відомого українського етнографа Володимира Гнатюка²⁶. «В принципі я не проти Гнатюка», – погоджувався Дашкевич, але в нього була «давня мрія» – Драгоманов (лист до Бутича від 22 квітня 1969 р.).

Ще влітку 1965 р., започатковуючи збірник «Леся Українка», Бутич нагадував Дашкевичу, що наступного року відзначатиметься ювілей Драгоманова, тож годилося б

²³ У січні 1969 р. історик пише, що Ігоря Калинця у нього забирають з проекту видання збірника, і це «дуже прикро», «бо є цілий ряд дрібниць, які він навчився уточнювати» (лист до Бутича від 4 січня 1969 р.). Проте у списку упорядників виданого 1971 р. тому І. Калинець залишився.

²⁴ Ярослав Дашкевич: Біобібліографічний покажчик. – С. 17.

²⁵ Дашкевич перебував у лікарні у 1966, 1967, 1969, 1972 рр. У квітні 1969 р. він писав до свого колеги-сходознавця з Варшави Едварда Триярського: «Був фатально хворий. Астма притиснула мене до стіни: мав 12-годинну атаку, 4 години – на кисню. Місяць відлежав. Треба подумати про справжнє лікування та відпочинок (від 1963 р. “відпочивав” у архівах та бібліотеках)» (лист від 24 квітня 1969 р., тут і далі – переклад з польської мови).

²⁶ Джерельну книгу про Гнатюка вдалося видати лише у 1998 р., див.: Володимир Гнатюк: Документи і матеріали (1871-1989) / Упоряд.: Я. Дашкевич, О. Купчинський, М. Кравець та ін. – Львів, 1998.

його вшанувати хоча б кількома статтями в «Архівах України», бо замірятися на «щось серйозніше уже пізно» (лист від 15 липня 1965 р.). Також у цій кореспонденції згадувалося (майже конспіративно) про майбутній ювілей у 1966 р. Михайла Грушевського: «Знову активізувалось зацікавлення Михайлом Г[рушевськ]им. Можливо, що будуть відзначати 100-річчя». (Ініціатором цих розмов був Федір Шевченко, який навіть виступив зі статтею з цього приводу²⁷, але змінити ставлення партійних бонз від історії до великого історика України йому не вдалося). Дашкевич зразу ж відгукнувся: якби питання про реабілітацію Грушевського вирішилося позитивно, він готовий передати для публікації нарис діяльності західноукраїнських наукових товариств до 1916 р., включно з історією Історико-філософічної секції Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Проте «випускати такий нарис з зайвими купюрами не хочеться» (лист до Бутича від 22 липня 1965 р.).

Тим часом в Україні повіяли нові вітри, що принесли шквали репресій на українську науку та її подвижників. «Леся Українка» стала лебединою піснею Бутича на керівній посаді в Архівному управлінні УРСР. У лютому 1971 р. його звільняють з цієї посади та переводять на роботу в редакцію Української радянської енциклопедії. А наступного 1972 р., за влучним висловом Дашкевича, «нове т. зв. керівництво т. зв. А[рхівного] У[правління] встигло провалити Гнатюківський збірник» (лист до Бутича від 28 травня 1972 р.).

Утім, до цього сумного, погромного для української науки та культури року Бутич встиг посприяти Дашкевичеві у виданні в архівній системі ще одного збірника документів – «Українсько-вірменські зв'язки в XVII ст.». Ця книга теж дуже довго йшла до своїх читачів. Вона була запланована ухвалою II наукової сесії, присвяченої зв'язкам та дружбі вірменського й українського народів (Київ-Львів, листопад 1962 р.)²⁸. У 1965 р. Дашкевич, зібравши фактично весь матеріал, радився з Бутичем: «Тепер я запрягся цілком (це в “нічну зміну”) до вірменського збірника... Чекаю Вашої поради щодо мови. Я ще раз передумав “за” і “проти” – дійшов висновку, що треба буде давати по-російському²⁹ (якщо видавництво не заперечуватиме)» (лист до Бутича від 21 квітня 1965 р.). Того ж року збірник документів про львівських вірмен було ухвалено до друку. Однак це не пришвидшило виходу книжки. До того ж поза виданням залишилися оригінальні тексти. «Це відібрало мені настрої», – зізнався своєму польському колезі Дашкевич (лист до Триярського від 6 серпня 1965 р.). Ще на початку січня 1966 р. він запитував Бутича, чи реально вже здавати вірменський збірник до друку. Але через несприятливі життєві обставини (незабаром Дашкевич потрапив до лікарні, а потім був звільнений з праці), а пізніше – видавничі, чи радше ідеологічні перипетії збірник документів побачив світ тільки 1969 р.

²⁷ Шевченко Ф. П. Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну? // Український історичний журнал. – К., 1966. – № 11. – С. 13-30.

²⁸ Див. огляд опублікованих матеріалів цієї конференції: Друга наукова сесія істориків України і Вірменії // Український історичний журнал. – К., 1963. – № 1. – С. 158-159 (у співавторстві з В. Р. Григоряном).

²⁹ Гімназійний товариш Дашкевича Любомир Винар закидав видавцеві саме російськомовність перекладів (*В[инар] Л.* // Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1969. – № 4. – С. 129), але за тогочасних обставин цей збірник іншою мовою не міг вийти (так стверджував Дашкевич у листі до Е. Триярського від 26 грудня 1972 р.).

Очевидно, за ініціативою Івана Бутича Дашкевич долучився (на завершальному етапі підготовки) і до появи друком каталогу документів Київської археографічної комісії. У березні 1968 р. львівського історика з цього приводу спеціально викликав до Києва на вчену раду директор Центрального державного історичного архіву УРСР у Києві Володимир Кузьменко (колекція зберігалася саме у цьому архівосховищі). Запрошення було зроблено через тодішнє музейне керівництво Дашкевича, який з листопада 1967 р. працював у Музеї етнографії та художнього промислу АН УРСР³⁰. Утім, історик не дуже зрадів цій пропозиції, бо після ознайомлення з текстом каталогу, в нього виникло багато питань щодо якості цього довідника, суттєво вплинути на яку на завершальній стадії роботи було вже неможливо. Вчений скаржився Бутичу: «Мучуся над передмовою до Каталогу документів Археографічної комісії... Упорядники були справді без сумніня, позамишили стільки помилок, що виловити їх немає ні сил, ні часу... Реєстр помилок займає вже біля 10 стор. – а кінця-краю не видно» (лист від 18 квітня 1968 р.). Попри це, з упорядницею Людмилою Проценко в історика таки налагодилося співробітництво, яким вона згодом дуже пишалася³¹. Разом з нею Дашкевич написав передмову, в якій відверто вказав, що видання «не позбавлене хиб та недоліків, але, незважаючи на це, допоможе дослідникам орієнтуватися в документальних багатствах Центрального державного історичного архіву УРСР у Києві»³². Як і збірник «Леся Українка», цей довідник вийшов друком у 1971 р.

Таким чином, Ярославові Дашкевичу в співпраці з Іваном Бутичем за десятиліття (1961-1971 рр.) вдалося видати чотири збірники документів та один каталог реєстрів документів. Однак їхній потенціал був набагато вищим, про що свідчить хоча б маловідомий широкому загалу науковців великий археографічний проект Дашкевича-Бутича з видання джерел, ініційований ними 1964 р. У січні того року Дашкевич писав: «Мені здається, що на перший план висувається завдання запланувати багатотомне видання джерел до історії України – можливо, не об'єднаних єдиним заголовком (це може лякати) – але об'єднаних єдиним задумом» (лист до Бутича від 8 січня 1964 р.). Пригадуючи, що 1957 р. в Інституті історії України планували чи не 100-томне джерельне видання, він запитував, чи не варто було б переглянути проспект цього проекту, якщо той зберігся. Дашкевич також пропонував зв'язатися з Інститутом мовознавства, що виступив з ідеєю серії «Пам'ятки української мови», але не може її належно реалізувати³³. На переконання вченого, справі сприяло б створення місцевих («кущових», за тодішньою термінологією) комісій, що опрацьовували б конкретні плани видань. Сам він взявся би видати протягом кількох років два збірники: «Україна в очах

³⁰ Учений з певною засторогою ставився до свого музейного майбутнього. Вже через місяць на новому місці праці він писав: «Привикаю до музейних умов – хоча вони мені не дуже подобаються. Немає в мене музейної жилки» (лист до Бутича від 22 грудня 1967 р.).

³¹ Див.: Білокін С. Ярослав Дашкевич: шлях у науці // Лицар духу: Меморіальний зб., присвяч. проф. Я. Дашкевичу. – Львів, 2011. – С. 52.

³² Дашкевич Я., Проценко Л. Передмова // Каталог колекції документів Київської археографічної комісії 1369-1899. – К., 1971. – С. 13.

³³ Див. нищівну рецензію історика на один з томів цієї серії: Ярославич Д. [Дашкевич Я.]. З приводу нової публікації українських грамот XV ст. – Рец. на кн.: Українські грамоти XV ст. / Підгот. тексту, вступ. ст. і комент. В. М. Русанівського. – К.: Наук. думка, 1965. – 163 с.: іл. // Архіви України. – К., 1966. – № 6. – С. 87-95 (републікується у нашому виданні).

подорожників XIII–XVII ст.» та «Діячі культури та науки Західної України XIX ст. в автобіографіях». «На жаль, мої сучасні умови для праці далекі від ідеальних, – визнавав львівський історик, – а то праця над цими збірками посувалася би в мене скоріше» (лист до Бутича від 8 січня 1964 р.). Київський археограф оприлюднив цей проект у збірнику, виданому 1968 р. до Третьої наукової конференції з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін³⁴. З опублікованою концепцією багатотомного видання джерел до української історії перегукувався і виступ Дашкевича на цій конференції, що стосувався шляхів розвитку української дипломатики. Серед іншого, вчений висловив думку про необхідність створення колекції репродукцій українських документів XII–XVIII ст., що могла б використовуватися як з науковою метою, так і для навчальних цілей³⁵.

Цей перспективний задум широкомасштабного видання корпусу джерел до історії України невдовзі отримав назву «проекту Бутича»³⁶. Проте втілити його у життя в тогочасних українських реаліях було неможливо.

Реалізовані та нереалізовані українознавчі проекти 1960-х – початку 1970-х рр.

Приватне листування львівського та київського вчених дає унікальну змогу привідкрити приховану від стороннього ока внутрішню «кухню», на якій генерувалися ідеї видання археографічних збірників, словників, довідників тощо. Багато з цих планів були зреалізовані значно пізніше, деякі з них зазнали істотних змін внаслідок постійних дискусій та уточнень.

Іван Бутич у своїй статті до 70-літнього ювілею Ярослава Дашкевича зробив огляд статей та рецензій львівського історика, що побачили світ на сторінках редакційних Бутичем видань «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР» (1960-1965), «Архіви України» (1965-1971) та «Історичні джерела та використання» (1964-1971)³⁷. За період хрущовської відлиги, що фактично тривав до погрому української інтелігенції у 1972 р., Дашкевич опублікував у цих виданнях більше сотні наукових матеріалів.

Львівський вчений високо цінував співпрацю з київським науковцем, цілком заслужено називаючи «бутичівський» «Бюлетень» (з 1965 р. – «Архіви України») кращим історичним часописом України 1960-х рр. «“Бюлетень”, по суті (не ображаючи Федора Павловича (Шевченка, котрий у 1957-1971 рр. працював відповідальним редактором “Українського історичного журналу”. – М. К.)), – єдиний історичний журнал

³⁴ Бутич І. Л. Назрілі питання української радянської археографії // Українська республіканська конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. – К., 1968. – Т. 2: Спеціальні історичні дисципліни. – С. 204-220.

³⁵ Дашкевич Я. Р. Стан та завдання української дипломатики // Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Друга секція: спец. іст. дисципліни. – К., 1968. – С. 135 (републікується у нашому виданні).

³⁶ Див.: Дашкевич Я. Про Володимира Пашута. Спогад до десятиріччя з дня смерті // Його ж. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. – 2-ге вид., випр. та доповн. – Львів, 2007. – С. 637.

³⁷ Бутич І. Співпраця Ярослава Дашкевича з архівними установами України у 50-60 роки [XX ст.] // Марра mundi: 36. наук. праць на пошану Я. Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів; К.; Нью-Йорк, 1996. – С. 809-822.

в Україні. Це загальна думка читачів та основної маси львівських істориків» (лист до Бутича від 4 грудня 1964 р.). В іншій кореспонденції Дашкевич зазначив про те, що «Бюлетень» стає «осередком історичної думки (саме думки) на Україні» – і тому всі дуже хвилюються про його долю. Часопис, який навіть не був внесений у каталоги передплати періодики, завоював велику популярність не тільки серед науковців, але й серед широких кіл української інтелігенції. В час свого видавничого та наукового розквіту наклад «Архівів України» сягав 20 тис. примірників: в одному лише Тернополі та області нараховувалося 2,7 тис. передплатників (лист до Дашкевича від 5 січня 1968 р.)³⁸. Доволі промовистий факт з минулого на фоні сучасних мізерних тиражів українських історичних періодичних видань.

На високий науковий рівень київського архівного часопису активно впливав і Дашкевич. Чи не в кожному номері «Науково-інформаційного бюлетеня», «Архівів України» з'являлося кілька публікацій Дашкевича, переважно рецензій та оглядів літератури, підписаних десятками його псевдонімів³⁹. Учений вносив в українську науку свіжий подих європейської історіографії та джерелознавства, видавав цілі серії нотаток з елітного сходознавства, яким тоді в Україні майже ніхто не займався через різноманітні перешкоди⁴⁰. Своєю науковою потугою Дашкевич прагнув хоч мінімально (офіційно він до 1966 р. працював на більш ніж скромній посаді бібліографа в Інституті суспільних наук) подолати ту стіну провінційності та інтелектуальної ізоляції, що її цілеспрямовано вибудовувала імперська Москва ще з часу репресій української науки кінця 20–30-х рр. ХХ ст. Частина статей Дашкевича була з наукового погляду суворо критична – йшлося про фахову неспроможність публікатора українських грамот ХV ст.⁴¹, про фальсифікат т. зв. грамоти неіснуючого давньоруського князя Федора Дмитровича з 1062 р., що нібито надав вірменам різні економічні й військові права⁴², та пов'язану з цим проблему штучного задавнення документів про початки Кам'янець-Подільського⁴³ (саме на підставі згаданого фальсифікату в 1962 р. міське керівництво святкувало міфічне 900-ліття⁴⁴).

³⁸ Чи не кожен номер у 1960-х рр. Дашкевич просив Бутича надсилати у кількості 20-30 примірників, які він розсилав по всьому світу своїм кореспондентам.

³⁹ Майже в кожному листі до Бутича вчений повідомляє про підготовку чи надсилання кількох бібліографічних «нотаток» до архівного часопису. Дашкевич також особисто залучав інших львівських істориків до цієї бібліографічної роботи. Саме через нього передавали свої матеріали для публікації в київських архівних виданнях Я. Ісаєвич, М. Крикун, Я. Полотнюк та деякі ін.

⁴⁰ Про це див., наприклад, листування з відомим українським арабістом з Харкова Андрієм Ковалівським: *Ковалівський А.* З листування 1964-1965 рр. / Підготов. до друку та передм. Я. Дашкевича // *Україна в минулому.* – К.; Львів, 1996. – Вип. 8. – С. 8-53.

⁴¹ *Ярославич Д. [Дашкевич Я.]*. З приводу нової публікації українських грамот... – С. 87-95.

⁴² Грамота Федора Дмитровича 1062 року: (Нарис з української дипломатики) // *Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР.* – К., 1962. – № 4. – С. 9-20.

⁴³ Кам'янець-Подільський у вірменських джерелах XIV–XV ст. // *Архіви України.* – К., 1970. – № 5. – С. 57-66.

⁴⁴ Дашкевич писав, що своєю статтею про фальсифікат грамоти 1061 р. він «зіпсував» святкування 900-ліття Кам'янець-Подільського (лист до Бутича від 17 вересня 1962 р.), хоча воно й відбулося, «освячене» врешті-решт публікацією московського академіка в місцевій газеті (*Тихомиров М. М.* Про початок Кам'янець-Подільського // *Прапор Жовтня.* – Кам'янець-Подільський, 1962. – 25 жовтня).

Різко критично пише Дашкевич і про підручники, посібники та синтетичні узагальнення з джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін та археографії, що вийшли у 1960-х рр. з невиправними вадами фахової неспроможності та ідеологічного москвоцентризму. У листі до Бутича від 13 липня 1964 р. Дашкевич дав волю своїм емоціям: «Лише тепер знайшов я трохи часу, щоб прочитати “Лекції” Введенського⁴⁵. Що за мішанина малограмотності з зарозумілою шовіністичною тупістю! В роздратуванні я кілька разів жбурнув цим “посібником” (sic!). Жаль, що вже надрукували рецензію на цей “твір”⁴⁶... А то тепер, якщо я би і написав якусь [рецензію] в досить різкому дусі – її ніхто не надрукує». Про «фаховість» видання А. Введенського недвозначно висловився Дашкевич і в своїй програмній статті про українську дипломатику: «Видані 1963 р. його “Лекції з документального джерелознавства історії СРСР”, до яких невідомо чому додано підзаголовок “Дипломатика”, мають, по суті, дуже мало спільного з серйозним вивченням дипломатики як спеціальної історичної дисципліни»⁴⁷.

Подібним чином Дашкевич відреагував і на синтезу колишнього заступника директора Інституту історії партії ЦК компартії УРСР Семена Яковлева про українську радянську археографію⁴⁸: «Проглянув її (книжку Яковлева. – М. К.) – і трохи мене вона роздратувала» (лист до Бутича від 13 серпня 1965 р.). Аналогічне враження про це видання («погана книжка»), в якому період українізації 1920-х рр., видавнича діяльність Всеукраїнської академії наук розглядалася з ідеологічних партійних позицій, а не під кутом наукових досягнень, склалося й у Бутича. Дашкевич відразу зголосився написати відгук на працю Яковлева й запропонував організувати обговорення «й замість рецензії дати звіт про обговорення?» (лист до Бутича від 31 серпня 1965 р.). У разі, якби у Києві вирішили дати колективну рецензію, львівський історик узявся б підготувати критичні зауваження про 20–30-ті рр. ХХ ст. Але на початку 1966 р. Дашкевич потрапляє в лікарню, а в квітні того року його звільняють з роботи в Інституті суспільних наук. Навіть за таких сумних обставин вчений у серпні 1966 р. пропонує Бутичу спільну з Анатолієм Сісецьким рецензію на книгу Яковлева. Однак вона так і не з’явилася друком – очевидно, Івану Бутичу в цьому разі не вдалося побороти ідеологічний комуністичний диктат і невисипу цenzуру.

На прохання Бутича Ярослав Дашкевич був внутрішнім рецензентом кількох видавничих проектів, які реалізувалися під патронатом Архівного управління. До окремих з них у нього було відверто негативне ставлення: «Морока з “антиваканським

⁴⁵ Йдеться про видання: *Введенский А. А. Лекции по документальному источниковедению истории СССР (Дипломатика)*. – К., 1963. Див. також посібник українською мовою, виданий у тому ж році трьома авторами: *Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В.* Допоміжні історичні дисципліни. – К., 1963.

⁴⁶ Див.: *Боровой С.* [Рец. на:] *Введенский А. А. Лекции по документальному источниковедению истории СССР*. – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1963. – 220 с. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – К., 1964. – № 3. – С. 87-88.

⁴⁷ *Дашкевич Я. Р.* Стан та завдання української дипломатики... – С. 124. На жаль, сучасна дослідниця Валентина Бездрабко у статті з історіографії дипломатики радянського часу навіть не згадує про полеміку Дашкевича з Введенським (хоч, як свідчать покликання, знає про існування відповідних публікацій), див.: *Бездрабко В.* Дипломатика і документознавство: з історії раціональних суджень і хибних ідей // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2008. – Вип. 2. – С. 333-340.

⁴⁸ *Яковлев С. О.* Українська радянська археографія. – К., 1965.

збірником⁴⁹... через великий шум, який підняли навколо, прямо це сказати не можна. Археографічна сторона видання нижче критики... На днях закінчу рецензію» (лист до Бутича від 19 липня 1964 р.). Вже переславши її в Архівне управління, історик ще раз відгукнувся про цей збірник як про «халтуру» з наукового погляду, висловивши при цьому сподівання, що конструктивна критика дасть свої плоди – упорядники зрозуміють, що до завершення праці ще далеко та «засукають рукава».

Значно прихильніша була рецензія на видання про гайдамацький рух XVIII ст., яке віддавна планував Бутич⁵⁰. У 1967 р. ще в рукописі воно справило на Дашкевича непогане враження, проте помітив він і недопрацювання: найслабше місце – переклади, не звірені з оригіналом. Коли ж книжка вийшла у світ 1970 р., Дашкевич був захоплений: «Мені дуже приємно перегортати сторінки “Гайдамацького руху”. Найцікавіші документи перечитую ще раз» (лист до Бутича від 20 червня 1970 р.).

Окремі збірники документів історик критикував приватно. Такий негативний відгук заслужив перший том «Суспільно-політичного руху на Україні»⁵¹: «Правду кажучи, мені не сподобалася основна тенденція збірника» – показати цей рух як «аморфне українсько-російсько-польське ціле – то залежне від попереднього політичного руху!» (лист до Бутича від 21 травня 1963 р.).

Збережене листування двох вчених засвідчує, що чимало їхніх спільних наукових планів залишилися нереалізованими, досі чекають або чекали не одне десятиліття свого видавничого втілення. Одним з таких проєктів, що свого часу зацікавив багатьох науковців, була повна та систематична бібліографія історії України⁵². Жваво обговорювалася між київським та львівським істориками і справа видання архівознавчої термінології. У 1966 р. Бутич надсилав Дашкевичу запрошення взяти участь у роботі над словником, розписуючи формат видання та форму виконання. Центральні та обласні архіви мали бути залучені до проєкту вже з 1 січня 1967 р. (лист до Дашкевича від 5 вересня 1966 р.). Ярослав Дашкевич поглиблено аналізує концепцію видання: «Словник архівознавчих та історично-допоміжних термінів – дуже потрібна справа. В мойому уявленні це має бути невеличка енциклопедія з архівознавства та

⁴⁹ Правда про унію: Документи і матеріали / Упоряд. В. О. Бунченко, Н. Ф. Врадій, Я. Д. Ісаєвич, Г. В. Подоляк, Ю. Ю. Сливка. – Львів, 1965.

⁵⁰ Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.: 3б. док. / Упоряд. І. Л. Бутич, М. І. Бутич, О. А. Купчинський, Л. А. Проценко, В. Д. Чунтулова. – К., 1970.

⁵¹ Общественно-политическое движение на Украине. 1856-1862. – К., 1963. – Т. 1: Суспільно-політичний рух на Україні. 1856-1862. Ruch społeczno-polityczny na Ukrainie. 1856-1862 / Упоряд. Л. Обушенкова, В. Павелко, Б. Сукачев, Г. Марахов.

⁵² Див. спільну петицію вчених, з підписами від академіка Івана Крип'якевича, теоретика джерелознавства Андрія Введенського до бібліографів Ярослава Дашкевича та Ніни Шеліхової: Про необхідність видання бібліографії з історії УРСР // Український історичний журнал. – К., 1965. – № 1. – С. 158-159. Проте офіційним способом – через наукові академічні інституції – досі (!) не вдалося вирішити цього питання. Честь української бібліографії рятує Микола Жарких, фізик за освітою, що самотужки спромігся видати бібліографічний 10-томник: *Жарких М.* Бібліографія старої України 1240-1800. – К., 1998-2002. – Т. 1-10 (36 тис. позицій); доповнений електронний варіант цього довідника був реалізований під іншою назвою: Україна 13-18 ст.: Енциклопедичний бібліографічний довідник. – К., 2007. Але це єдине, хоч і багатотомне видання, консультантом якого був Я. Дашкевич, не охоплює всіх хронологічних періодів вітчизняної історії. До того ж у нас усе ще немає якісної поточної історичної бібліографії України (на відміну від наших сусідів – поляків, росіян). Одній людині чи навіть науковому інституту важко виконати це завдання.

спеціальних історичних дисциплін. Я цілком погоджуюся з Вами, що слід починати з словників – думаю, однак, що словники треба складати по окремих дисциплінах, а не в єдиному реєстрі (єдиний алфавітний реєстр – це наступний етап роботи)... В принципі, я за участь в цій праці (якщо вище начальство погодиться)» (лист до Бутича від 14 жовтня 1966 р.)⁵³. У 1969 р. Дашкевич озвучив ідею видання серії невеликих (обсягом 3-5 друкованих аркушів) довідників з окремих спеціальних історичних дисциплін, об'єднаних однією умовною назвою, наприклад «Мінімум з української дипломатички»⁵⁴.

Долучився Дашкевич і до дискусії про т. зв. Літературний архів у 1966 р. Львівський історик запропонував Бутичу та майбутнім організаторам наукової інституції звернути увагу на матеріали, що зберігалися у приватних осіб, роблячи запити як особисто, так і через статті-заклики в «Архівах України», «Літературній Україні», через анкети, адресовані літераторам, критикам та ін. (усі ці заходи могли б передувати прийняттю офіційної ухвали про новостворену структуру⁵⁵).

У середині 1960-х рр. виникла ідея видати історію українських установ. У низці листів між обома вченими йшлося про принципи укладання такого довідника. Врешті Бутич зрозумівав дискусію досить категорично: «Хід Ваших побажань, хоч я їх поділяю, не вдасться реалізувати. Немає ні матеріалів, ні людей, які б їх підготували» (лист до Дашкевича від 5 вересня 1966 р.).

Ще з кінця 1950-х рр. розпочався збір матеріалу до історико-географічного словника Української РСР. З 1962 р. цей проект за підтримки Архівного управління переріс у пізніше видану в 26 томах «Історію міст і сіл УРСР» (1967-1972). Як бібліограф та співробітник Інституту суспільних наук Дашкевич відразу став активним виконавцем проекту, ввійшовши до т. зв. словникової групи Інституту. У липні 1962 р. він з ентузіазмом висловлює ідею надрукувати пробним зошитом інформацію про 2-3 райони Львівщини, щоб пришвидшити справу видання (лист до Бутича від 14 липня 1962 р.). Але наприкінці року цей науковий запал ученого поступово згасає. За його словами, львівська обласна комісія все ще бездіяльна, стан проекту жалюгідний, хоча робота проводилася у Львові вже майже чотири роки.

Серйозно підійшовши до праці в ділянці історичної географії та краєзнавства, історик шукав у минулих епохах попередників, котрі намагалися виконати подібні наукові завдання. У зв'язку з цим, Дашкевич з'ясовує в київського архівіста та археографа, чи вдалося виявити у столиці архів Історико-географічної комісії ВУАН, яку очолював Олександр Грушевський і яка займалася складанням історико-географічного словника України (лист до Бутича від 29 жовтня 1962 р.). Наступного 1963 р. вчений публікує статтю про історико-географічні дослідження Східної Галичини з кінця XVIII ст.

⁵³ Подібне архівознавче видання було зреалізоване тільки через 30 років: Архівістика: Термінологічний словник / Український держ. НДІ архівної справи та документознавства / Авт.-упорядн.: К. С. Новахатський, К. Т. Селіверстова. – К., 1998.

⁵⁴ Нещодавно історики Львівського національного університету ім. І. Франка розпочали подібне «зошитне» видання зі спеціальних історичних дисциплін: *Заяць А.* Спеціальні історичні дисципліни. – Львів, 2010. – Зош. 1: Археографія: Навч. посібник.

⁵⁵ Архів організовано у тому ж році з офіційною назвою «Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва УРСР» (його очолювала Людмила Проценко до свого звільнення у 1973 р.).

до 70-х рр. XIX ст.⁵⁶, орієнтуючись на практичну видавничу діяльність. Дашкевич планував хронологічно продовжити свою розвідку, взявши участь у конференції зі спеціальних історичних дисциплін з темою «Східна Галичина в історико-географічних словниках кінця XIX – початку XX ст.».

Проте джерелознавча та археографічна робота над «Історією міст і сіл» у масштабах всієї України пішла зовсім іншим руслом – не науковим, а ідеологічним. Зауваживши це, Дашкевич пише про загрозу примітивізації цього проекту, який хочуть за один рік завершити. В Інституті суспільних наук відбувається залучення людей «в наказному порядку» – і робиться це зі шкодою для якості праці, «з примітивно-агітаційних позицій» (лист до Бутича від 8 січня 1964 р.)⁵⁷. Низький фаховий рівень колективу редакторів та упорядників видання був настільки очевидний навіть для самих партійних керівників, що не без їхньої участі на завершальному етапі підготовки цього багатотомника був запрошений... Дашкевич. «Поки що обком (так!) залучив мене до остаточного вичитування “Історії міст і сіл” – і я визбирую в ній анекдоти, з яких можна скласти чималий збірник», – інформував він Бутича у листі від 27 січня 1968 р.

Уже після виходу друком книги по Львівській області⁵⁸, редактори якої жодним чином не згадали праці Дашкевича над нею (а можливо, він і сам не хотів такої «честі»), історик розкритикував концепцію цього видання. На його думку, «Історія міст і сіл» хибує на три засадничі речі: 1) неправильну структуру (замість наукової – науково-популярна); 2) неправильний підбір авторів; 3) неправильний підбір редакторів з видавництва Української радянської енциклопедії, що не знають місцевої історії (лист до Бутича від 22 квітня 1969 р.). За іронією долі, через два роки, у 1971 р., його соратник та одностудець Іван Бутич був усунутий з роботи в Архівному управлінні та переведений на посаду старшого наукового редактора редакції «Історії міст і сіл Української РСР». Нове місце праці обмежувало видавничу ініціативу Бутича – важливі видавничі рішення він уже не міг приймати. В одному з листів до Дашкевича на початку 1980-х рр. київський науковець, очевидно, поскаржився на свої життєві обставини. Львівський опальний історик, що втратив роботу в 1980 р., поспівчував та розповів про свій біль: «Турбують мене ваші настрої та стан здоров'я. Я добре розумію джерела – те, що їх, як шкода, усунути неможливо. Ми вже так довго чекаємо, а історичної науки на Україні, по суті, немає. Сумно. Я працюю на південних, східних чи північних, або й ще дальших сусідів, друкуюся вслякими мовами – лише не рідною. Боляче» (лист до Бутича від 3 липня 1981 р.).

Архівні сторінки наукової біографії. Робота з історичними джерелами була постійною органічною потребою та складовою наукового методу Дашкевича. Ще на початку своєї наукової кар'єри, коли молодий бібліограф у 1945 р. взявся складати бібліографічну базу даних до «Репертуару української книги 1789-1916 рр.», він поряд з друкованими

⁵⁶ Східна Галичина в історико-географічних словниках кінця XVIII – 70-х рр. XIX ст. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – К., 1963. – № 2. – С. 10-24 (републікується у нашому виданні).

⁵⁷ Уже в наступному листі до цього кореспондента від 8 лютого 1964 р. зазначено про неймовірний успіх при роботі зі Словником – рукопис потрібно було здати до 1 квітня.

⁵⁸ Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1968.

сягнув і по неопубліковані рукописні матеріали І. Левицького⁵⁹. З архівними пошуками джерел були пов'язані й перші статті дослідника про архів Івана Франка та систему укладання словника псевдонімів, криптонімів та криптограм. Зразу ж після повернення з казахських таборів у другій половині 1950-х рр. він розпочав активну та тривалу архівно-пошукову й археографічну діяльність, хоч і займав лише посаду бібліографа в Інституті суспільних наук. У передмові до виданого у 1959 р. «Словника польських скорочень» Дашкевич зазначав, що видання «охоплює 3 тис. скорочень, які зустрічаються в архівних матеріалах та в літературі на польській мові періоду колишньої Польської Речі Посполитої 1918-1939 рр.»⁶⁰. Часто в листах до своїх знайомих він пише: «знову поринув у різні архівні та бібліотечні розшуки», «шпераю (розшукую. – М. К.) в архіві» або «знайшов щось цікаве в архіві». Архівна праця з джерелами давала Дашкевичу наукову сатисфакцію та була незмінною рисою його методології.

Після звільнення історика з Інституту суспільних наук у 1966 р. йшлося деякий час про два альтернативних місця роботи: «Тут щось колотиться у зв'язку з моєю працею в музеї або обласному архіві» (лист до Бутича від 22 липня 1966 р.). Можливо, Львівський державний обласний архів, який очолювала добра знайома вченого, співупорядниця кількох спільних археографічних проєктів Галина Сизоненко, був би для нього найкращим варіантом. Але в той час доля розпорядилася інакше – кар'єрна дорога повела його до музею етнографії. Тільки у 1973 р. Дашкевич влаштується на роботу в Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові. З двох львівських архівів вибір упав саме на цей, бо в обласному архіві Сизоненко вже не працювала, як і не працював начальником відділу цієї ж установи Сісецький, з яким Дашкевича пов'язували тісні наукові контакти. У другій половині 1960-х рр. їх усунули з обласного архіву – вочевидь, за відхилення від «правильної» лінії партії⁶¹.

Центральний державний історичний архів був місцем проведення наукового семінару з архівознавства та допоміжних (спеціальних) історичних дисциплін, започаткованого за ініціативою Івана Крип'якевича наприкінці 1961 р.⁶² В часи хрущовської відлиги цей семінар став тією науковою ареною, на якій вишколювалися молоді наукові кадри в ділянці джерелознавства, історичної географії, картознавства, архівознавства, палеографії, сфрагістики, філігранології тощо. Дашкевич усвідомлював велике значення семінарських засідань. У листі до Бутича 6 березня 1962 р. він стверджував: «Семінари з допоміжних історичних дисциплін проходять у Львові з великим успіхом, а рівень їх підвищується. Ентузіастів поки що багато». Пізніше він рекомендував запровадити

⁵⁹ Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем... – С. 3 (лист до Меженка від 2 жовтня 1945 р.).

⁶⁰ Передмова // Словник польських скорочень / Склад Я. Р. Дашкевич. – К., 1959. – С. 3.

⁶¹ Дашкевич довгі роки підтримував листовний зв'язок з колишнім директором архіву. Коли у 1985 р. Сизоненко поскаржилася йому на складність і безперспективність наукової роботи в Черкасах, куди вона виїхала після свого звільнення, то вчений, перебуваючи тоді в статусі безробітного, відповів: «Писати треба і якнайбільше – і я не вірю в те, що наука нікому не потрібна. Вона потрібна, але справжня, бо лише така притягує людей – а не псевдонаука (як ми часто бачимо), [що] лише відштовхує» (лист до Сизоненко від 6 березня 1985 р.).

⁶² Офіційну, на підставі тільки протоколів та постанов, а тому поверхову історію архівного семінару написала Валентина Бездрабко, див.: Семінар з архівознавства та допоміжних історичних дисциплін ЦДІА України у Львові: науковий феномен // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника: Зб. наук. праць. – Львів, 2008. – Вип. 1 (16). – С. 546-579.

подібний семінар у Києві. Результати наукової праці учасників цих засідань позитивно впливали на всю українську науку. Ярослав Дашкевич брав слово у дискусіях та обговореннях тем на семінарах. Окремо виступив вчений на одному з них 25 березня 1966 р. – з доповіддю «Нові архівні видання на Україні»⁶³. Охарактеризувавши архівні публікації за 1964-1965 рр., яких назбиралося загалом 50, він поділив їх на чотири групи:

- 1) путівники по архівах і наукові покажчики до окремих фондів;
- 2) збірники архівних документів та матеріалів;
- 3) книги та збірники з допоміжних історичних дисциплін, включно з джерелознавством;
- 4) видання з суміжних дисциплін, що можуть використовуватися в архівознавстві (ономастика, дослідження середньовічної актової мови).

Цінними й сьогодні є археографічні критичні зауваження Дашкевича до окремих видань: про необґрунтовані скорочення документів, відсутність пояснень щодо змісту пропущених у друці частин, низький рівень або й відсутність допоміжного наукового апарату. Також учений наголошував, що теми з допоміжних історичних дисциплін надто рідко стають об'єктом дисертаційних чи монографічних досліджень. Тому Дашкевич і сам намагався сприяти тим талановитим молодим науковцям – учасникам архівного семінару, які цікавилися такими темами. Так, зокрема, в одному з листів до Бутича у 1968 р. львівський історик повідомив про вдалу науково-пошукову експедицію Ореста Мацюка по західноукраїнських папірнях, яку він здійснив за власний кошт. Дашкевич звернувся до Бутича з проханням допомогти Мацюкові отримати відрядження для обстеження Чернігівщини, Сумщини та навіть Брянської області Російської Федерації. У цій же кореспонденції вчений згадав і про свою розмову з іншим активним учасником архівного семінару, істориком-сфрагістом Олегом Маркевичем: «Підігнав я Маркевича, щоб він кінчав альбом печаток українських міст і сіл», але йому ще треба внести матеріали про Східну Україну (лист до Бутича від 5 жовтня 1968 р.).

У зв'язку з архівним семінаром постала проблема створення в архіві Кабінету архівознавства та спеціальних історичних дисциплін, що стало основним професійним обов'язком Ярослава Дашкевича у 1970-ті рр.⁶⁴ Фактично, з часу прийняття його на роботу в архів 1973 р. й почалося проектування цього кабінету. Відбувалося це за сприяння тодішнього директора архіву Надії Врадій. Щоб ознайомитися з подібними залами у науково-історичних установах Москви (наприклад, у Державному історичному музеї СРСР), Дашкевич виїжджав у відрядження⁶⁵, які використовував також і для власних бібліотечних та архівних пошуків.

⁶³ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІА України у м. Львові). – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 482. – С. 57-58.

⁶⁴ Формально, за архівними документами, Дашкевич виконував тему «Історія УРСР періоду феодалізму та капіталізму в допоміжних історичних дисциплінах» (1978 р.): ЦДІА України у м. Львові. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 897. – С. 1. Про роботу над концепцією кабінету див.: *Бездрабко В.* Семінар з архівознавства та допоміжних історичних дисциплін... – С. 560-563; *Її ж.* Документознавство в Україні: інституалізація та сучасний розвиток. – К., 2009. – С. 151-153, 165-167. На жаль, використовуючи тільки офіційну документацію та публікації у пресі, авторка майже не згадує про головну роль Дашкевича у розробці цієї концепції.

⁶⁵ Звіт Я. Дашкевича з відрядження до Москви з 8 по 14 серпня 1974 р. (Меморіальний музей-архів Ярослава Дашкевича. – Папка: 3 архіву-1).

Загальний план кабінету складався з восьми зал: архівознавства, археографії, дипломатики, палеографії, сфрагістики і геральдики, хронології й метрології, історії паперу, історичної географії. Метою створення цього кабінету було підвищення фахового рівня архівістів, науковців, навчання студентів азів роботи з архівним матеріалом, набуття ними навичок самостійної праці в ділянці спеціальних історичних дисциплін.

Процес організації кабінету тривав кілька років. У щорічних наукових планах Дашкевича зазначалися такі завдання: вивчення та відбір документів, складання коротких довідок про спеціальні історичні дисципліни, замовлення копій документів та книг з інших архівів, муляжів об'ємних експонатів, розпланування та побудова експозиції. Для графічного та мистецького оформлення цієї експозиції запрошувалися художники: спершу В. Магінський⁶⁶, згодом також М. Мельниченко. 24 лютого 1978 р. проект плану Кабінету архівознавства та спеціальних історичних дисциплін за підписами Дашкевича як старшого наукового співробітника та Марії Вавричин, на той час керівника відділу, завісований директором архіву Н. Врадій, був відправлений на апробацію керівникові Головного архівного управління при Раді міністрів УРСР Олександрові Мітюкову⁶⁷. Відтак почалася довга процедура узгоджень та доопрацювань майже готової експозиції (наприкінці 1970-х рр. п'ять залів уже могли прийняти своїх відвідувачів). Рецензенти з Москви та Києва заочно, на підставі самого лише опису залів Кабінету, робили різні закиди, наприклад щодо неповноти представлення документів та експонатів радянського періоду. Серед іншого, йшлося про те, що «варто глибше розкрити принципи організації і передовий досвід радянської археографії, її плановість, наукову та ідейно-політичну спрямованість...»⁶⁸. Дехто пропонував представити матеріали з усієї України, хоча це не було доцільно, адже свій практичний досвід студенти та науковці мали набувати на величезній архівній спадщині львівських архівів.

Ярослав Романович не дочекався в архіві відкриття цієї експозиції: воно відбулося у 1984 р., а ще 1 квітня 1980 р. вчений, за негласним наказом органів КДБ, був звільнений з роботи. Після нього організацією кабінету займалися Іван Сварник та інші архівні співробітники⁶⁹.

Нещаслива архівна доля пов'язала Дашкевича і з двома видавничими проектами, в яких він був науковим редактором. Ще наприкінці 1960-х рр. він залучився до редагування каталогу філіграней українських земель співробітника ЦДІА УРСР у Львові Ореста Мацюка та каталогу пергаментних документів цього ж архіву, упорядником якого були Олег Купчинський та Едвард Ружицький. У листі до Бутича від 22 квітня 1969 р. історик писав: «В найближчому часі чекає мене редагування львівського каталогу пергаментних документів. Та й працю Мацюка треба буде довести до потрібної кондиції». Рукописи поступово опрацьовувалися, до каталогу Мацюка уже було написано докладну аналітичну передмову, але настав фатальний 1972 р. і Дашкевич потра-

⁶⁶ Збереглася угода з Дашкевичем на виконання оформлювальних робіт у трьох залах від березня 1976 р., підписана керівником відділу архіву Марією Вавричин (Меморіальний музей-архів Ярослава Дашкевича. – Папка: З архіву-І).

⁶⁷ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 897. – С. 3-128.

⁶⁸ Там само. – Спр. 932. – С. 47. Утім, Дашкевич знав дуже добре вади цієї радянської археографії, коли через «плановість» упорядники «забували» скласти покажчики імен та місцевостей до своїх збірників документів (Там само. – Спр. 482. – С. 57-58).

⁶⁹ ЦДІА України у м. Львові. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Спр. 932. – С. 49-53.

пив у списки проскрибованих гуманітаріїв, публікації яких не допускалися цензурою до друку. Отож згадані видання вийшли у світ без прізвища редактора та автора передмови: каталог пергаментних документів – у 1972 р.⁷⁰, а каталог філіграней – у 1974 р.⁷¹ Особливо не пощастило другій книжці – її обсяг переполовинили, змусивши автора вилучити матеріал щодо тих українських етнічних земель, які не увійшли до складу УРСР. Первісний, нецензурований варіант цієї праці було видано О. Мацюком аж у 1992 р.⁷² Свою передмову до каталогу Я. Дашкевич окремо опублікував у 2000 р., суттєво доповнивши її зміст та прокоментувавши обставини виходу першого видання книжки⁷³.

Сходознавчі інтереси й публікації: навколоукраїнські та позаукраїнські контексти.

Радянське «наукове» (радіше антинаукове, ідеологічно зорієнтоване, вороже українській національній ідеї) середовище постійно намагалось усунути від наукової діяльності розкритикованого та незручного своїми принциповими науковими та національними позиціями, цілковито чужого йому своєю незалежністю Ярослава Дашкевича. Вперше це виявилось у післявоєнний час, коли «заморозився» на 40 років «Репертуар української книги» та інші українознавчі проекти, а молодий дослідник потрапив спочатку до в'язниці, а потім до концентраційних таборів. У середині 1960-х рр. керівництво Інституту суспільних наук не знайшло місця для праці вже кандидатів історичних наук (захистив же дисертацію він аж у далекому Єревані, а не в рідному Львові!), упорядникові кількох збірників документів та авторові численних кваліфікованих статей і рецензій не тільки в радянській, але й у світовій науковій періодиці. Наступними шаблями людського приниження з боку партійної та навколонаукової братії були події 1972 та 1980 рр., коли Дашкевича почергово викидали на вулицю з Музею етнографії і художнього промислу та ЦДІА у Львові під смішними надуманими приводами, що боляче вдаряло по наукових планах вченого. Він працював насамперед у царині історії України та суміжних ділянках з джерелознавства і спеціальних історичних дисциплін, виконуючи відповідні завдання у тих наукових інституціях. Очевидно, чиновники від науки та спецслужб намагались перешкодити його національно зорієнтованим дослідженням української проблематики.

У такій критичній ситуації Дашкевич шукав вихід із становища через поступову переорієнтацію на сходознавчі чи вірменознавчі теми, що все ж таки були пов'язані з Україною. З вірменами, їхньою культурою та мовою ближче він познайомився у першій половині 1950-х рр., під час свого ув'язнення у Спаському таборі біля Караганди⁷⁴. Наприкінці того ж десятиріччя доля звела його в Україні з Варданом Григоряном

⁷⁰ Каталог пергаментних документів ЦДІА УРСР у Львові. 1233-1799 / Упоряд. О. Купчинський, Е. Ружицький. – К., 1972.

⁷¹ Мацюк О. Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.). – К., 1974.

⁷² Мацюк О. Філіграні архівних документів України XVIII–XX ст. – К., 1992.

⁷³ Дашкевич Я. Філігранологія та завдання українського джерелознавства // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі – Записки НТШ). – Львів, 2000. – Т. 240: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 284-332 (републікується у нашому виданні).

⁷⁴ Дашкевич Я. Замість Передмови // Його ж. Вірменія і Україна: [Зб. ст. і рец.] / Упоряд. Г. Сварник, Я. Федорук. – Львів; Нью-Йорк, 2001. – С. VI. Про початки зацікавлення історика вірменською тематикою читаємо в одному з його перших листів до сходознавця Е. Триярського: «В студентських

з Інституту давніх рукописів (Матенадарану) та Вазгеном Восканяном з Інституту історії Академії наук Вірменії. Вже в листі до Меженка від 11 листопада 1959 р. вчений мимохідь зазначає, що почав укладати бібліографію історії вірменських колоній у Західній Україні, «хоча така тема – справжня розкіш в порівнянні із тим всім, що недоторкано лежить в області української бібліографії»⁷⁵. Ще одним стимулом, що спонукав Дашкевича зайнятися вірменістикою, був чинник Москви, яка намагалася нав'язати союзним республікам свої концепції та напрямки досліджень. Зосередження на українсько-вірменських зв'язках без посередництва Москви непрямо додало москвоцентризм, у чому, звісно, були зацікавлені як вірменські, так і українські вчені⁷⁶.

Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. Дашкевич визначається з новою проблематикою і спрямовує свою енергію саме на вірменознавчі студії. Досить швидко, у 1962 р., в Єревані, виходить друком його російськомовна монографія про джерела та історіографію вірменських колоній в Україні середньовічної та ранньомодерної доби⁷⁷. На жаль, перебуваючи в Україні, автор не зміг вичитати коректу, окрім цього, за радянською традицією до книжки не було додано жодного покажчика (лист до Триярського від 23 січня 1963 р.). Та попри все це, видання стало новим словом у науці, першим детальним аналізом в історіографії доробку всіх вірменознавчих авторів про вірменські колонії на теренах України, включно з пам'ятками середньовічної та ранньомодерної епохи. Книгу зустрів шквал схвальних рецензій та відгуків⁷⁸. Слід шкодувати, що Ярослав Романович не видав згодом другий том цієї праці й тим самим не продовжив хронологічний розгляд історіографії вірменських колоній, зупинившись на середині XIX ст.

Незважаючи на спротив партійних та навколонаукових чиновників у Львові та Україні, загалом дисертація була успішно захищена у Єревані 1963 р. Як згадував Дашкевич, щоб обійти львівських «цензорів» в Інституті суспільних наук, які до рукопису дисертації могли безкінечно робити зауваження та вимагати внесення виправлень, тим самим гальмуючи весь процес, вірменські колеги вирішили, що на захист виноситиметься опублікована книга. Зіграло свою роль й те, що Дашкевичу протегував відповідальний редактор його книжки, академік Ашот Говганнісян (Йоаннісян), колишній політв'язень⁷⁹. Безстороннім свідченням високого наукового рівня вченого, його принциповості та об'єктивності стала публікація напередодні захисту вже згаданої статті про фальсифікат грамоти 1062 р. Не всім вірменським та й українським чи російським дослідникам вона імпонувала, оскільки відсувала час вірменської масової міграції на українські землі на пізніший період і доводила безпідставність ненаукових псевдопатріотичних тенденцій до задавнювання історичних реалій⁸⁰.

часам займався вірменською мовою, під час перебування в Казахстані – казахською» (лист від 25 жовтня 1961 р.).

⁷⁵ Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем... – С. 161.

⁷⁶ Дашкевич Я. Замість Передмови... – С. VI.

⁷⁷ Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX веков: (Историографический очерк). – Ереван, 1962.

⁷⁸ Див.: Ярослав Дашкевич: Біобібліографічний покажчик. – С. 36.

⁷⁹ Короткий опис передзахисних клопотів та перипетій див.: Дашкевич Я. Замість Передмови... – С. VII.

⁸⁰ Перелік полемічних публікацій на цю тему див.: Ярослав Дашкевич: Біобібліографічний покажчик. – С. 37.

З вірменськими колегами Дашкевич на початку 1960-х рр. відновив забутий археографічний проект, започаткований ще в 1930-х рр. за академіка Агатангела Кримського, – видання кам'янецьких актів вірмено-кипчацькою мовою. За цю справу взявся учень Кримського Тимофій Грунін, проте сталінські репресії зупинили його і проект залишився нереалізованим. У часи хрущовської відлиги з'явилася можливість друку, але на заваді стала втрата дослідником зору. Львівський історик знайшов Груніна, котрий жив тоді під Москвою, і запропонував допомогу у виданні документів за сприянням вірменських науковців. Щоб цінне видання дійшло до читача, Дашкевич вирішив написати ґрунтовну передмову історико-джерелознавчого характеру. На 1962 р. вималювалася структура книжки: передмова, транскрипція вірмено-кипчацького тексту, переклад російською мовою, нарис граматики мови, словник. Редактором книжки став вірменський тюрколог Ерванд Севортян. Ще довгі п'ять років вона долала складні бюрократичні перепони. Чиновники від науки зупиняли видання – то начебто через брак коштів, то через «неактуальність» теми. Нарешті книга з великою передмовою Дашкевича таки побачила світ – 1967 р. в Москві⁸¹. Львівський вчений, підтриманий Бутичем посприяв виходу посмертних спогадів Груніна про Кримського, переклавши їх українською мовою⁸², а також опублікував короткий біографічний матеріал про дослідника⁸³, відзначаючи таким чином його заслуги перед українським сходознавством⁸⁴.

Ще до звільнення з роботи Дашкевича у 1966 р. вірменська сторона прямо пропонувала йому продовження наукової кар'єри в Єревані, сприяння в усіх дослідженнях, швидкий захист докторської дисертації⁸⁵ (тема виїзду до Вірменії, ініційована вірменськими колегами, виринає в листуванні львівського історика 1964 р.). Досить характерними були причини відмови Дашкевича на ці пропозиції: його затримують в Україні почуття до міста, першорядна джерельна база та не найгірша бібліотека (лист до Триярського від 14 липня 1964 р.). У цій кореспонденції, перлюстрованій співробітниками радянських спецслужб⁸⁶, Дашкевич підсвідомо пов'язав свої національні, патріотичні симпатії та інтереси з глибокими науковими дослідженнями на підставі архівних джерел та історіографічними студіями, що були неможливі без львівських архівів та бібліотек.

⁸¹ Армянская колония в Каменец-Подольске в 50–60-х годах XVI в. (Половецкие акты армянского суда 1559-1567 гг. как исторический и юридический источник) // Документы на половецком языке XVI в. (судебные акты Каменец-Подольской армянской общины) / Транскрипция, перевод, грамматический комментарий, словарь и предисловие Т. И. Грунина; Под ред. Э. В. Севортяна. Вст. ст. Я. Р. Дашкевича. – М., 1967. – С. 65-96.

⁸² Грунін Т. І. Агатангел Кримський (До 100-річчя з дня народження) // Архіви України. – К., 1971. – № 1. – С. 16-26.

⁸³ Дашкевич Я. Р. Сходознавець Тимофій Іванович Грунін // Архіви України. – К., 1971. – № 1. – С. 16.

⁸⁴ Із племінницею Груніна – Ельвірою Груніною, котра стала сходознавцем-тюркологом, Дашкевич підтримував довгий час наукові та приватні контакти, гостюючи в неї вдома або, навпаки, приймаючи її в себе у Львові під час наукових поїздок (листи до Триярського від 4 лютого 1968 р. та 31 травня 1976 р.).

⁸⁵ На середину 1966 р. у Дашкевича вже був план докторської праці «Вступ до історії вірменських колоній (в Україні)», яку вірмени пообіцяли надрукувати. Проте історик скептично оцінював таку можливість: «... це є невиконувальна обіцянка-цяцянка, як з моїм виїздом до Єревану» (лист до Триярського від 5 травня 1966 р.).

⁸⁶ Див.: Ковалівський А. З листування 1964-1965 рр. ... – С. 8.

Усунений від праці в музеї у 1972 р. Дашкевич пише до Триярського про фактично готові рукописи з вірменістики: «В домі лежить майже закінчені 4 монографії на вірменські теми (джерелознавство + історіографія XII–XVII ст.; історично-етнографічний нарис колоній – мав передати до видавництва на початку наступного року; нарис історії культури колоній XVII–XVIII ст. та ін.)» (лист від 1 листопада 1972 р.).

На початок 1960-х рр. припало заочне знайомство, що переросло в довголітнє листування й дружбу⁸⁷, з тоді ще молодим польським тюркологом та мовознавцем Едвардом Триярським. Тоді ж учений нав'язує листовні контакти з іншими польськими вірменістами і сходознавцями – Євгеніушом Слушкевичем, Яном Райхманом і т. д. Та саме з Триярським у Дашкевича налагодилася рідкісна у той час співпраця польського й українського істориків, надзвичайно довірлива⁸⁸, плідна і тривала.

Після кількарічних листовних обмінів науковою інформацією у грудні 1963 р. у Дашкевича виникає ідея нового видання кам'янецької хроніки⁸⁹, опублікованої наприкінці XIX ст. у перекладі з вірмено-кипчацької мови відомим вірменським дослідником Гевондом Алішаном (лист до Триярського від 8 грудня 1963 р.). Проте обсяг роботи виявився надто великий для спільного проекту. Пізніше, у 1968 р. Едмонд Шютц видав окремою книгою тільки частину цієї хроніки – про події Хотинської війни 1620–1621 рр.⁹⁰

Наприкінці 1970-х рр. Дашкевич «делікатно провокує на спільну публікацію», висилаючи Триярському дві вірмено-кипчацькі хроніки з Венеції, підготовлені до друку Г. Алішаном. Попередньо львівський учений здійснив спробу знайти оригінали цих пам'яток, але на свій запит отримав у венеційських архівах негативну відповідь. Програма видання передбачала переклад і лінгвістичний коментар – Триярського, та історично-джерелознавчий коментар – Дашкевича (лист від 6 травня 1978 р.). Згадані в листі дві пам'ятки історичного та мовознавчого характеру вийшли в перекладі французькою мовою у 1980-х рр.⁹¹

⁸⁷ Різні «етапи» їхніх стосунків можна простежити за початковими звертаннями у листах Дашкевича до Триярського: у першому – від 20 вересня 1961 р. – «Szanowny Panie», від 11 листопада 1965 р. – «Drogi Panie» (після приїзду польського вченого до Львова та особистої зустрічі), а від 13 вересня 1980 р. – після Ташкентської сходознавчої конференції – «Drogi Edwardzie».

⁸⁸ У час їхнього найінтенсивнішого листування у 1960–1970-х рр. Дашкевич залишив кілька важливих і дуже цікавих життєвих рефлексій: «Вважаю, що роки життя між 40-а та 50-и є найбільш плідними для тих, хто працює в гуманітарній ділянці, до 40-а років звичайно громадиться аналітичний матеріал, збирається власна бібліотека, щось ніби власний науковий архів, а після 40-а років можна синтезувати, заокругляти – тоді з'являються праці тривалого та непроминального характеру» (лист до Триярського від 24 квітня 1969 р.). Дуже характерна думка виникла в історика у його полудень віку: «13 грудня минуло 50 років. Пережив ту дату якось безболісно, і спеціальних перемін не помітив. Однак ця дата схиляє до рефлексій. Хіба до найнеприємнішої – що міг зробити щось більше для науки, ніж зробив, і те, що це не завжди моя вина (що того не зробив), є порожнім поясненням» (лист до Триярського від 15 грудня 1976 р.).

⁸⁹ *Ališan E. M. Kamenic' . Taregirk' hayoc' Lehastani ew Rumenioy hawastč' eay yaweluacovk' . – Venetik, 1896.*

⁹⁰ Див. прихильну рецензію Дашкевича на це видання: *Дашкевич Я. П.* [Рец. на:] Schütz E. An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars in 1620-1621. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968. – 216 p. – (Bibliotheca Orientalis Hungarica; XI) // Український історичний журнал. – К., 1968. – № 9. – С. 146-149 (републікується у нашому виданні).

⁹¹ «La Chronique de Pologne» – un monument arméno-kiptehak de la première moitié du XVIe siècle // *Rocznik Orientalistyczny. – Warszawa, 1981. – T. 42. – Z. 1. – S. 5-26; «La Chronique de Venise» // Ibid. – 1989. – T. 46. – Z. 1. – S. 5-62, 20 s. il.*

Справжнім «клондайком» спільних археографічних публікацій стали білінгви (вірмено-кипчацькі та польські) документів, які розшукав Дашкевич у львівських актах. Їхня історико-джерельна цінність полягала в тому, що дослідники могли контролювати та корелювати результати своїх історичних і мовознавчих реконструкцій на базі двох різномовних, однак хронологічно синхронних пам'яток. Спершу було вирішено надрукувати п'ять білінгвів першої половини XVII ст. з львівського архіву: тестаменти, передшлюбні угоди (лист до Триярського від 20 жовтня 1966 р.). На початку наступного 1967 р. розгорнулося обговорення спільної статті про чи не найцікавіший з історичного погляду білінгв – договір львівського вірменського єпископа Миколая Торосовича з львівською та кам'янецькою громадами, датований 1627 р. Загалом у співавторстві вчені опублікували у польських сходознавчих часописах вісім археографічних розвідок на львівському вірмено-кипчацькому джерельному матеріалі⁹². Після їхнього виходу в світ Дашкевич планував написати підсумкову статтю у вигляді каталогу рукописів чи документів (з переглядом маргіналій, «дорсальних» написів та підписів), але його задум залишився нереалізованим.

Дашкевича цікавила вірмено-кипчацька мова, палеографія, епіграфіка її пам'яток. Після чергових вдалих пошуків джерел в одному з львівських музеїв, він домовляється з Триярським про спільну публікацію однієї інскрипції вірмено-кипчацькою мовою з початку XVII ст. (лист до Триярського від 12 липня 1970 р.). Отримавши згоду польського дослідника, львівський історик пише: «Приємно, що пан (Триярський. – М. К.) зайнявся кипчацькими інскрипціями». І відразу ж рекомендує йому сучасну німецькомовну монографію на цю тему, ширшу бібліографію обіцяючи подати згодом (лист до Триярського від 12 жовтня 1970 р.). Невдовзі ця епіграфічна пам'ятка вийшла друком⁹³.

Великим проектом історико-культурного значення, реалізованим попри різні перепони, стала спільна монографія українського й польського вчених, що містила також каталог кам'яних баб причорноморських степів на підставі колекції з Асканії-Нової⁹⁴. Книжка побачила світ у 1982 р., однак листування з бібліографічною інформацією з цього питання почалося ще в першій половині 1973 р. Через два роки в розпорядженні Дашкевича було близько 80 фотографій баб з Півдня України. Крім цього, «вдалося намовити один музей в Дніпропетровську на спеціальну експедицію-полювання на

⁹² Договор Н. Торосовича с львовскими и каменецкими армянами 1627 г. как памятник армяно-кыпчакского языка // *Rocznik Orientalistyczny*. – Warszawa, 1969. – Т. 33. – З. 1. – С. 77-96; Армяно-кыпчакские предбрачные договоры со Львова (1598-1638 гг.) // *Ibid.* – 1970. – Т. 33. – З. 2. – С. 67-107; Армяно-кыпчакский документ из Константинополя 1618 г. // *Folia Orientalia*. – Kraków, 1970. – Т. 11 (1969). – С. 123-137; Армяно-кыпчакское завещание из Львова 1617 г. и современный ему польский перевод // *Rocznik Orientalistyczny*. – Warszawa, 1974. – Т. 36. – З. 2. – С. 119-131; Армяно-кыпчакские долговые обязательства из Эдирне (1609 г.) и Львова (1615 г.) // *Ibid.* – Т. 37. – З. 1. – С. 49-60; Древнейший армяно-кыпчакский документ из львовских коллекций (1583 г.) и изучение билингв предбрачных договоров львовских армян // *Ibid.* – 1975. – Т. 37. – З. 2. – С. 33-47; Армяно-кыпчакские денежные документы из Львова (конец XVII в. – 1675 г.) // *Ibid.* – 1978. – Т. 40. – З. 1. – С. 49-69; Пять армяно-кыпчакских документов из львовских коллекций (1599-1669 гг.) // *Ibid.* – 1978. – Т. 39. – З. 1. – С. 85-132.

⁹³ Армяно-кыпчакская надпись из Львова (1609 г.) и вопросы изучения средневековых памятников армянской эпиграфики // *Rocznik Orientalistyczny*. – Warszawa, 1973. – Т. 35. – З. 2. – С. 123-135.

⁹⁴ Каменные бабы причерноморских степей. Коллекция из Аскании-Нова. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1982.

баб» (лист до Триярського від 27 грудня 1975 р.). Влітку 1976 р., під час своїх вакацій у Скадовську, Дашкевич планує побувати в Асканії та «сфіналізувати дослідження баб»: зробити виміри, взяти петрографічні проби. Дашкевич провів обстеження степової місцевості і знайшов, з подивом для себе, «дві нерушані баби, що вказували би на культові місця половців (?) – з повною аналогією до старотурецьких санктуаріїв у Західній Монголії» (лист до Триярського від 21 жовтня 1976 р.).

У 1977 р. текст Триярського вже був перекладений російською мовою. В листах шліфувалися основні ідеї книжки. «Видається, що вдалося мені оборонити тезу, що баби належать не тільки до половців, але й до інших кочівників (печенігів, торків та ін.), що жили в причорноморських степах», – повідомляв Дашкевич 5 серпня 1977 р. Подальше опрацювання літератури та наступний обмін думками спричинилися до того, що справа видання затягнулася. Дослідження генези цих пам'яток привело науковців до китайської гіпотези. Виявилось, що подібні кам'яні скульптури створювалися за династії Хан Ту У в I–III ст. у провінції Хунань, центральному чи навіть південному Китаї. Отже, монгольська версія відпадала і потрібно було з'ясувати шлях цих баб на північ, пов'язаний, мабуть, із буддійськими впливами (лист до Триярського від 24 червня 1979 р.). Такі інтенсивні та тривалі наукові пошуки, на перший погляд нібито далекі від української історії та культури, паралельно наштовхнули Дашкевича на плідну гіпотезу про калмицько-буддиське коріння іконографії відомого українського козака Мамає⁹⁵.

Творча співпраця вчених не завершилася з публікацією монографії про кам'яні баби Північного Причорномор'я. З'явилися нові ідеї, матеріали на цю тему, тому незабаром планувалося підготувати нове видання. У 1985 р. Триярський спробував полагодити цю справу в Угорщині, але здобув тільки словесну підтримку, без жодних видавничих гарантій (лист до Дашкевича від 5 листопада 1985 р.).

Наскільки сильним було зацікавлення Дашкевича сходознавством у 1960–1980-х рр., промовисто свідчить той факт, що після звільнення з роботи в музеї етнографії він, щоб «розвіятися», виїхав до Галича та провів невелику археографічну експедицію: опрацював караїмські рукописи юдейською графікою, зробив трохи фотографій, зібрав етнографічний матеріал. За інформацією історика, в Галичі залишилося на той час тільки 27 караїмів (до війни було 200). Дослідник пообіцяв цим людям та собі приїхати з магнітофоном, щоб записати караїмські пісні та байки (лист до Триярського від 9 липня 1972 р.). Невдовзі Дашкевич був уже в Луцьку, де виявив лише одну караїмську родину, що не можна назвати навіть реліктом громади. Непрямим наслідком цих караїмознавчих поїздок стала важлива джерелознавча розвідка, що пов'язувала початки караїмської міграції в Галицько-Волинську державу з добою правління короля Данила Романовича⁹⁶.

Саме караїмську тематику, але з ще більшим джерелознавчим ухилом, Дашкевич заторкнув 1982 р. у листі до російського історика Володимира Пашута (якого знав

⁹⁵ Східні джерела іконографії «Козака Мамає» // Шлях перемоги. – К.; Львів; Мюнхен, 1992. – 7 листопада (№ 4). – С. 4 (републікується у нашому виданні).

⁹⁶ *Stepaniv J. L'époque de Danylo Romanovych (milieu du XIIIe siècle) d'après une source karaïte // Harvard Ukrainian Studies. – Cambridge, Mass., 1978. – Vol. 40. – № 3. – P. 334-373.* Українською мовою див. останню публікацію: *Дашкевич Я. Данило Романович і єпископ Петро в освітленні караїмського джерела // Його же. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – 2-ге вид., виправл. й доповн. – Львів, 2007. – С. 35-61.*

особисто⁹⁷), офіційно заявляючи про потребу критично перевидати корпус епіграфічних пам'яток з кримських некрополів караїмів на кладовищах у Феодосії (Кафі), Старому Криму (Солхаті), Мангупі й Чуфут-Кале⁹⁸. Ця складна наукова проблема, що викликала та викликає численні дискусії, насамперед у ненаукових колах, досі не вирішена. Втім, відчутний і поступ у цьому питанні: так, за часів незалежної України у 2000 р. Дашкевич долучився як редактор до видання галицького караїмського некрополя, який, щоправда, не був таким давнім та не викликав гострих суперечок⁹⁹.

Потужні сходознавчі осередки розташовувалися у Москві, як і найкращі в колишній радянській імперії бібліотеки, що комплектувалися найновішою західною науковою літературою та періодикою (у Києві та Львові могли тільки мріяти про таке!). Дашкевич ще в 1960-х рр. знайшов шляхи не лише до Єревана, але й до Москви, Ленінграда, Ташкента – через контакти в середовищі істориків, сходознавців, мовознавців. З часом він став своїм у багатьох наукових інституціях та організаціях (у т. ч. через членство в них¹⁰⁰), а також у різних національних середовищах (вірменське, єврейське, караїмське)¹⁰¹, отримуючи численні запрошення на конференції, круглі столи, наради тощо. Будучи вже без роботи, особливо часто він виступав на конференціях у 1980-х рр., не забуваючи й українські терени (Дніпропетровськ, Кам'янець-Подільський, Вінниця та ін.). У листі до Юрія Мицика від 21 червня 1984 р. Ярослав Дашкевич розповідає про свою спекотну конференційну осінь: «Та на кінець вересня – жовтень у мене ще (коли відпала дніпропетровська) залишається чотири конференції, в основному, сходознавчі – так що поїздок буде більше як треба»¹⁰². Наступного року ситуація була подібна: «Я майже в постійних роз'їздах і це дуже відбилося на моєму листуванні. За мною три конференції – це з початку року (Ленінград, Кам'янець-Подільський, Москва), до відпустки¹⁰³ ж у мене ще дві (Київ, Єреван). Складніше, що всі вони дуже різноманітні тематично, але, з іншого боку, ці доповіді дали мені можливість узагальнити давно зібраний матеріал» (лист до Мицика від 10 травня 1985 р.).

⁹⁷ Володимир Пашуто очолював сектор найдавніших держав на території СРСР Інституту історії Академії наук СРСР і редагував з 1976 р. видання «Древнейшие источники по истории СССР», див.: Дашкевич Я. Про Володимира Пашута... – С. 637.

⁹⁸ Дашкевич Я. Р. Караїмські написи в Криму як середньовічне історичне джерело. Проблематика дослідження // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. 2: 1995-1997 рр. – С. 160-165 (републікується у нашому виданні).

⁹⁹ Караїмське кладовище біля Галича: Каталог намогильних пам'ятників / Упоряд. І. Юрченко, О. Кефелі, Н. Юрченко, О. Береговський; наук. ред. Я. Дашкевич. – Львів; Галич, 2000.

¹⁰⁰ Дійсний член Географічного товариства СРСР (Московське відділення) з 1986 р., член Російського палестинського товариства (Ленінградське відділення) з 1986 р., член Радянської соціологічної асоціації в Москві з 1989 р.

¹⁰¹ На розширення кола наукових знайомств Дашкевич йшов свідомо. У 1974 р. він зізнався Триярському, що перед Новим роком вислав своїм кореспондентам близько 100 листів, що забрало «два тижні праці (справді праці)... Але без цього, однак, не можна... наукова кореспонденція дає набагато більше, ніж навіть копання в стосах найновіших часописів» (лист до Триярського від 6 січня 1974 р.).

¹⁰² Мицик Ю. Спогад про Ярослава Дашкевича (у друці). Дякую Юрію Андрійовичу за можливість ознайомитися з листами Дашкевича до нього.

¹⁰³ У 1985 р. Дашкевич офіційно ніде не працював, тож згадав про «відпустку», маючи на увазі, напевно, другу половину літа.

Фактично витіснений з офіційної української науки, а пізніше і безробітний, Дашкевич у своїй археографічній діяльності переорієнтовується на неукраїнські наукові інституції. У 1976 р., за ініціативою Володимира Пашута, було започатковано великий археографічний проект – видання «Найдавніших джерел до історії народів СРСР». До опублікованого проспекту¹⁰⁴ львівський учений надіслав великий перелік доповнень, опираючись на нереалізований «проект Бутича». Після зацікавленої розмови з Пашутом він 1977 р. у Москві виголосив доповідь в Інституті історії СРСР, запропонувавши видати картографічну серію «Східна Європа в античній і ранньосередньовічній картографії (IV–XIII ст.)». Після обговорення та дискусії цей проект був оприлюднений у 1980 р.¹⁰⁵ За задумом автора, картографічна серія мала охоплювати чотири випуски, присвячені античній, європейській та східній картографії (останній відводилося дві частини). Однак Дашкевич був налаштований скептично: «Але хто мені дасть час та кошти, щоб його зреалізувати – той чотиритомний атлас факсиміле? Боюсь, що все це закінчиться на публікації проекту» (лист до Триярського від 10 жовтня 1980 р.). Незважаючи на передбачену невдачу (справді, далі проекту справа не рушилася), співпраця продовжувалася: того ж року Дашкевич отримав запрошення на листопадovu конференцію з історичної географії в Москві, де мав виголосити доповідь про українську картографію XIV–XVI ст.

Другим великим археографічним проектом, що його ініціював учений на початку 1980-х рр. у рамках «Найдавніших джерел до історії народів СРСР», став сходознавчий. У 1984 р. на сторінках спеціалізованого бакинського часопису «Советская тюркология» було надруковано його статтю про публікацію корпусу давньоруських джерел, пов'язаних з тюркськими народами¹⁰⁶. На підставі аналізу насамперед західної літератури, включно з розкритикованою в Україні працею Омеляна Пріцака «Походження Руси», Дашкевич обґрунтовував принципи підбору матеріалів, їх фонетичного відтворення, засади археографічної передачі текстів та коментування. Проте у цьому проекті (виконується досі, з 1993 р. – під уточненою назвою «Найдавніші джерела до історії Східної Європи») згаданому тюркологічному корпусу місця не знайшлося¹⁰⁷. Забутим залишився також картографічний проект Дашкевича, бо на сьогодні ще ніхто не взявся за видання найдавніших карт до історії нашого регіону – ні в Україні, ні в Росії.

Світлий акорд: Археографічна комісія та Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства (1988-2010). Початок українського національного

¹⁰⁴ Древнейшие источники по истории народов СССР. Тематика и состав выпусков (Материалы для обсуждения). – М., 1976. – Ч. 1.

¹⁰⁵ Дашкевич Я. Р. Проект издания древнейших картографических источников по истории народов СССР // Древнейшие источники по истории народов СССР. Тематика и состав выпусков (Материалы для обсуждения). – М., 1980. – Ч. 2. – С. 15-31 (републікується у нашому виданні).

¹⁰⁶ Дашкевич Я. Р. О создании корпуса древнерусских сообщений, посвященных тюркским народам // Советская тюркология. – Баку, 1984. – № 6. – С. 61-68 (републікується у нашому виданні).

¹⁰⁷ Станом на 2009 р. вийшло тільки три видання зі сходознавчої серії – всі на арабську тематику, див.: Калинина Т. М. Сведения ранних учёных Арабского халифата: Тексты, перевод, комментарий. – М., 1988; Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы: Тексты, перевод, комментарий. – М., 2006; Ее же. Восточная Европа в сочинениях арабских географов XIII–XIV вв.: Текст, перевод, комментарий. – М., 2009.

відродження кінця 1980-х рр. породив в істориків надії на відновлення нездійснених та реалізацію нових видавничих планів. Історія України в той час здавалася суцільною «білою плямою», чи не кожен її період і тематичний напрямок вимагав зусиль науковців з підготовки збірників документів, створення каталогів, довідників архівних фондів тощо. Старі академічні інституції виявилися малоприсадибними інструментами для планованих великих археографічних проєктів. Найвдалішою формою організації наукової роботи видалася Археографічна комісія АН УРСР, відновлена ухвалою Президії Академії наук УРСР у жовтні 1987 р.

Коли 1988 р. відбулася Всеукраїнська археографічна нарада, Ярослав Романович, ще перебуваючи у полоні своїх сходознавчих зацікавлень, запропонував програму видання східних джерел з історії України¹⁰⁸. В окремій публікації історик деталізував цю програму, визначивши конкретний перелік східних пам'яток, що мали бути актуалізовані чи введені в науковий обіг українською історіографією (караїмські намогильні написи в Криму, єврейські хроніки часів Хмельниччини, митні книги Кафи кінця XV ст., вірменські хроніки Львова й Кам'янець-Подільського та ін.¹⁰⁹). Проте більшість з цих сходознавчих видань реалізувати не вдалося – на заваді, окрім банальних фінансових труднощів, стала відсутність кваліфікованих наукових кадрів з тюркології, вірменістики, арабістики та інших сходознавчих спеціалізацій. Створення 1991 р. у системі Академії наук України Інституту сходознавства ім. А. Кримського на чолі з Омеляном Пріцаком частково вирішило проблему розвитку сходознавчих напрямків української історичної науки¹¹⁰.

Заснування Інституту української археографії (з 1995 р. – Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського) у 1991 р., а наступного року – його Львівського відділення¹¹¹, яке очолив Ярослав Романович, обійнявши водночас посаду заступника директора Інституту, стало справжньою сатисфакцією за подвижницьку наукову діяльність ученого впродовж 1940–1980-х рр. У кадровій політиці Відділення Дашкевич свідомо та цілеспрямовано зробив ставку на не пов'язаних ідеологічними путями з радянським минулим молодих науковців, котрі тільки-но отримали вищу освіту. За його рекомендацією першими співробітниками (ще Археографічної комісії АН) стали Андрій Гречило, Надія Халак, Ярослав Федорук.

¹⁰⁸ Дашкевич Я. Р. Вивчення і публікація східних джерел з історії України // Українська археографія: Сучасний стан та перспективи розвитку: Тези доп. республік. наради (грудень, 1988 р.). – К., 1988. – С. 62-64 (републікується у нашому виданні).

¹⁰⁹ Дашкевич Я. Р. Східні джерела з історії України: проблеми видання // Український історичний журнал. – К., 1989. – № 11. – С. 149-152 (републікується у нашому виданні).

¹¹⁰ До цього часу Дашкевич вважав можливим розвивати сходознавство на регіональному рівні, наприклад у Львові, див.: Дашкевич Я. Україна та Схід: Вступне слово і доповідь // Проблеми дослідження історії України: Перший круглий стіл істориків (Славсько, 4-6 вересня 1990 р.): Доп., виступи, дискусія. – Львів, 1993. – С. 168-176.

¹¹¹ Про організаційні перипетії створення Археографічної комісії й перетворення її на Львівське відділення у складі Інституту української археографії та джерелознавства див.: Дашкевич Я. Львівська академічна археографія // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2002. – Т. 7. – С. 55. Див. також: Дашкевич Я. Чому археографія у Львові? // Ратуша. – Львів, 1993. – 13 квітня. – № 39. – С. 2; Капраль М. Археографічні та джерелознавчі дослідження у західному регіоні України: діяльність Львівського відділення Інституту археографії в 1991-2011 рр. (у друці).

Керуючи Львівським відділенням (вже у пенсійному віці – на 1991 р. йому було 65 років), Я. Дашкевич з величезним ентузіазмом поринув у працю. Саме в останнє двадцятиліття, до своєї смерті 25 лютого 2010 р., історик опублікував близько 2/3 усіх своїх статей, як член численних редколегій долучився до видання десятків часописів, збірників документів, окремих творів тощо. За неповними даними, Дашкевич був науковим консультантом для щонайменше семи здобувачів звання доктора історичних наук та керівником більше десяти кандидатських дисертацій. У надзвичайно широкій та розмаїтій палітрі наукових зацікавлень ученого у контексті джерелознавчих та археографічних досліджень слід виділити кілька напрямків: археографічні проекти (видання спадщини М. С. Грушевського, збірники документів з національно-визвольної боротьби 20–50-х рр. ХХ ст.), розвідки з картографії та історичної географії, геральдики, прапорництва, історії паперу та інших спеціальних історичних дисциплін.

Вивчення та опублікування праць Михайла Грушевського – наукового патрона Інституту української археографії та джерелознавства – стало пріоритетним завданням не тільки науковців-археографів у Києві, але й у Львові. Ще у 1989 р. за ініціативою Дашкевича при Археографічній комісії АН УРСР було створено комісію з видання спадщини Грушевського, яку він і очолив (лист до Григорія Грабовича від 4 листопада 1989 р.). Коли з 1991 р. почала виходити факсимільним способом відтворена епохальна для українського народу десятитомна «Історія України-Руси» М. Грушевського, виникла необхідність додати до неї ґрунтовний науковий апарат. Праця над ним провадилася у Львівському відділенні й дала свій результат у вигляді двох томів покажчиків за редакцією Дашкевича¹¹².

Після започаткування у 2002 р. видання 50-томного зібрання творів М. Грушевського львівські науковці під керівництвом Дашкевича також залучилися до цього проекту, беручи активну участь у підготовці до друку серії історичних праць видатного українського історика як упорядники та автори передмов до окремих томів¹¹³.

Дослідження визвольної боротьби 1920–1950-х рр. у незалежній Україні розпочалися фактично з чистого аркуша, вимагаючи систематичних археографічних пошуків та оприлюднення віднайдених документів. Ще в першій половині 1990-х рр. Дашкевич розробив програму виявлення та публікації історичних матеріалів про українські визвольні змагання у ХХ ст.¹¹⁴ Кілька археографів з Львівського відділення – Орест

¹¹² *Грушевський М.* Історія України-Руси. – К., 2000. – Т. 11: Покажчик імен / Упоряд. М. Капраль, Я. Федорук; *Його ж.* Історія України-Руси. – Львів, 2010. – [Т. 11, кн. 2]: Географічний та етнічний покажчик / Упоряд. І. Скочиляс, Н. Халак. Проект ще не завершений – триває праця над бібліографічним томом цієї серії.

¹¹³ *Грушевський М.* Твори: У 50 т. – Львів, 2004. – Т. 6: Серія: Історичні студії та розвідки (1895–1900) / Упоряд. М. Капраль, авт. передмови Я. Дашкевич; 2005. – Т. 7: Серія: Історичні студії та розвідки (1900–1906) / Упоряд. та авт. передмови М. Капраль; 2007. – Т. 8: Серія: Історичні студії та розвідки (1906–1916) / Упоряд. та авт. передмови М. Капраль, А. Фелонюк; 2009. – Т. 9: Серія: Історичні студії та розвідки (1917–1923) / Упоряд. та авт. передмови М. Капраль, А. Фелонюк, за участі В. Шульги.

¹¹⁴ Див. його статті у львівській пресі, перевидані нещодавно: *Дашкевич Я.* Чи відкриються свіжі сторінки історії УПА? // *Його ж.* «...Учи неложними устами сказати правду»: історична есеїстика. – К., 2011. – С. 206–212; *Його ж.* Національно-визвольна боротьба 40–50-х рр. у світлі ворожих архівів // Там само. – С. 213–214 (републікується у нашому виданні). Див. також матеріали конференції: Національно-визвольна боротьба 20–50-х років ХХ ст. в Україні: 36 матеріалів Першої міжнар. наук. конф. (Львів, 25–26 червня 1991 р.) / Ред. кол. Я. Дашкевич [та ін.]. – Львів, 1993.

Дзюбан, Тарас Андрусишин, Кость Бондаренко – працювали у місцевих архівах, займаючись цільовим пошуком документів. Національно-визвольній боротьбі був присвячений один з випусків періодичного видання «Україна в минулому» (1993, вип. 3), що містив підбірку джерел і статей на цю тему.

За редакцією Дашкевича вийшло кілька томів джерельних праць про національно-визвольні змагання українців у минулому столітті. 2001 року з'явився друком корпус документів про відновлення Української держави у Львові 1941 р.¹¹⁵ Батьки історика – Олена Степанів та Роман Дашкевич – визначні постаті героїчної доби УНР та ЗУНР – заслужили на окрему книгу, до якої були включені всі віднайдені спогади та есеї про них¹¹⁶. Знаковим виданням став упорядкований Ярославом Дашкевичем збірник особливо таємних документів про розмах повстанського руху та репресії радянської каральної системи у 1944-1948 рр., що відкладалися органами безпеки для найвищих керівників держави Йосифа Сталіна та В'ячеслава Молотова¹¹⁷. Опубліковані матеріали дозволили спростувати багато історичних міфів, що їх цілеспрямовано вкарбовували у нашу свідомість за радянських часів, як-от: про нечисленність УПА, про відсутність підтримки повстанців місцевим населенням, про їхні зв'язки з фашистською Німеччиною.

Останнє двадцятиліття стало розквітом історії української картографії – також великою мірою завдяки зусиллям Дашкевича. Ще у 1990 р. він взяв участь (разом з Марією Вавричин, Юрієм Мищиком та Наталею Яковенко) у виданні та коментуванні відомого твору «Опис України»¹¹⁸ французького картографа Гійома Левасера де Боплана, котрому згодом присвятив кілька серйозних історіографічних та джерелознавчих розвідок¹¹⁹. Очолюване вченим Львівське відділення відновило започатковану 1931 р. видатним картографом Веніямином Кордтом серію «Пам'ятки картографії України». У 2000 р. світ побачило факсиміле «Спеціальна карта України Гійома Левассера де Боплана 1650 року» (упорядники – М. Вавричин, О. Голько; редактор – Я. Дашкевич) з передмовою, реєстром та ідентифікацією всіх картографічних об'єктів, включно з населеними пунктами, річками, озерами, лісами станом на середину XVII ст. У наступні роки в цій же серії вийшло два ґрунтовних видання карт із зображенням території

¹¹⁵ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. О. Дзюбан, ред., авт. передмови Я. Дашкевич, В. Кук. – Львів, 2001.

¹¹⁶ Олена Степанів – Роман Дашкевич: спогади і нариси / Упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк. – Львів, 2009.

¹¹⁷ «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр. / Упоряд. Я. Дашкевич, В. Кук; авт. передмови В. Гриневич. – Львів, 2010.

¹¹⁸ Дашкевич Я. Коментарі // Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / Пер. з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк (далі – Опис України). – К., 1990. – С. 158, 161-185.

¹¹⁹ Дашкевич Я. Українська бопланіана // Боплан Г. Л. де. Опис України. – К., 1990. – С. 209-232; Його ж. Боплан в українській та російській історіографії (до 1990 р.) // Боплан і Україна: Зб. наук. праць. – Львів, 1998. – С. 46-77; Його ж. Бібліографічна Бопланіана // Там само. – С. 294-318; Його ж. Боплан у дослідженнях 1991-2000 рр.: підсумки і завдання // Історичне картознавство України: Зб. наук. праць. – Львів; К.; Нью-Йорк, 2004. – С. 95-102; Його ж. Великий кордон України за картами Боплана (політичні та конфесійні відносини) // Там само. – С. 103-117 (републікується у нашому виданні).

пізньосередньовічної та ранньомодерної України¹²⁰, що отримали високі відгуки науковців по всій Україні та за кордоном.

Джерелознавчу складову наукової діяльності органічно доповнювали історіографічні дослідження картографічного, географічного минулого українських земель. Більшість статей з цієї проблематики, що були опубліковані на сторінках наукових збірників, стали плідним результатом картографічних конференцій, які відбувалися під керівництвом проф. Дашкевича¹²¹.

Ярослав Дашкевич був одним з ініціаторів заснування у 1990 р. Українського геральдичного товариства, яке очолив Андрій Гречило, в подальшому науковий співробітник Львівського відділення Інституту археографії. У 1990-х рр. Дашкевич виступав чи не на кожній геральдичній конференції, організованій товариством. На відміну від радянського періоду, коли предметом зацікавленості історика була насамперед символіка та геральдика вірменських колоній в Україні, у цей час Дашкевич розкрився як вдумливий та креативний дослідник української національної символіки. Перші його публікації на межі 1980–1990-х рр. мали переважно науково-популярний, просвітницький характер, адже потрібно було зламати вкорінені у масовій свідомості комуністичні стереотипи та поширити знання про українські національні символи¹²². Коли ж національна символіка була затверджена Верховною Радою, вчений зайнявся систематичними студіями в сфері української геральдики та прапорництва. Йому належить низка ґрунтовних розвідок про геральдику часів Галицько-Волинської держави¹²³, про прапори козацької епохи¹²⁴. У ділянці геральдики в 1990-х рр. Дашкевич залишив кілька яскравих критичних відгуків про поверхові, нефахові, деколи навіть скандальні публікації¹²⁵.

¹²⁰ Україна на стародавніх картах: кінець XV – перша половина XVII ст. / М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович. – К., 2004; Україна на стародавніх картах: середина XVII – друга половина XVIII ст.: Атлас репродукцій / М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович. – К., 2009.

¹²¹ Боплан і Україна: Зб. наук. праць / Ред. кол. М. Вавричин, О. Голько, Я. Дашкевич. – Львів, 1998; Картографія та історія України: Зб. наук. праць / Упоряд. М. Вавричин. – Львів; К.; Нью-Йорк, 2000; Історичне картознавство України: Зб. наук. праць / Упоряд. М. Вавричин. – Львів; К.; Нью-Йорк, 2004; Історична топографія і соціотопографія України: Зб. наук. праць / Упоряд. М. Вавричин. – Львів, 2006.

¹²² Дашкевич Я. Р. Символи, символи... – Львів, 1990; Про державну символіку України: Рекомендації наук. конф. «Історичні традиції української національної символіки» // За вільну Україну. – Львів, 1991. – 2 серпня. – № 139. – С. 2 (серед підписів – Я. Дашкевич); Степанів Ярослав [Дашкевич Я.]. Потрібен герб, бо час друкувати українські гроші // Ратуша. – Львів, 1991. – 9-10 жовтня. – № 107. – С. 2 (републікуються у нашому виданні).

¹²³ Дашкевич Я. Родовий знак Рюриковичів у Галицькому князівстві XIII ст. // Третя наукова геральдична конференція (Львів, 4-5 листопада 1993 р.): Зб. тез повідомл. та доп. – Львів, 1993. – С. 32-33; Його жс. Володимир-волинська печатка 1324 року: міська чи князівська // Знак. – Львів, 1997. – Ч. 13. – С. 8-9; Його жс. Геральдичне зображення Лева в період Галицько-Волинської держави (перша половина XIV ст.) // Там само. – 1998. – Ч. 16. – С. 6-8 (републікуються у нашому виданні).

¹²⁴ Дашкевич Я. Прапори задунайських запорожців (XVIII–XIX ст.) // Знак. – Львів, 2008. – Ч. 46. – С. 8; Його жс. Прапор Богдана Хмельницького: факти і фікції // Там само. – 2010. – Ч. 50. – С. 3-8. Передрук: Прапори козацької доби // Записки НТШ. – Львів, 2010. – Т. 260: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Кн. 2. – С. 107-126 (републікується у нашому виданні).

¹²⁵ Дашкевич Я. Гра в геральдику: (По сторінках книги О. Братка-Кутинського «Феномен України» (Київ, 1996)) // Знак. – Львів, 1996. – Ч. 12. – С. 6-7; Корибут Я. [Дашкевич Я.]. Вільям Похльобкин і українська символіка // Там само. 1997. – Ч. 13. – С. 15 (републікується у нашому виданні).

У 2000-х рр. історик повернувся до глибоких аналітичних розвідок з історії паперу в Україні. Він опублікував, суттєво доповнивши не видану 1972 р. передмову до каталогу українських філіграней Ореста Мацюка¹²⁶, а також велике дослідження з мовознавчим ухилом про східний аспект в історії паперу на українських теренах¹²⁷.

В останнє двадцятиліття свого життя Дашкевич активно долучався до організаційної діяльності у відновленому Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові. Необхідно згадати і про його підготовку до друку спільно з Олегом Купчинським окремого тому «Записок НТШ»¹²⁸, участь на засіданнях Історичної та Археографічної комісії НТШ з доповідями та рефератами¹²⁹. Втім, основні організаційні та творчі зусилля вченого були спрямовані на його виняткове дітище – Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства. Під керівництвом Ярослава Дашкевича ця інституція здобула лідерські позиції в кількох напрямках української гуманітарної науки – історичній картографії, історії геральдики, історії міст в Україні, історії Церкви. Видатний український історик, ставши вчителем і наставником для молодих колег, багаторічною спільною працею з ними сформував свою історичну школу (Андрій Гречило, Мирон Капраль, Ігор Скочиляс, Ярослав Федорук та ін.), адепти якої хоч і не пов'язані єдиною тематикою та хронологією досліджень, але є близькими за методологічними принципами історичних та джерелознавчих студій.

Майстерність історика: засади методології джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін (замість висновків). Загальновідомо, що сучасна історична наука – і в Україні, і в світі – переживає кризу. Для Дашкевича це було очевидно ще в далекі радянські часи. Фундамент цієї науки – джерело та джерелознавство – захитався, зазнавши потужної атаки різних ідеологічних систем. Відбувалося і відбувається повсюдне замовчування одних історичних фактів, спекулювання іншими, заміна фактології апріорними побудовами¹³⁰. Класичний позитивізм кінця XIX – початку XX ст., в основі якого було критичне ставлення до джерела, замінили різноманітні ідеологічні, псевдопатріотичні, а останнім часом і релятивістичні, «антиджерельні» тенденції¹³¹.

¹²⁶ Дашкевич Я. Філігранологія та завдання українського джерелознавства // Записки НТШ. – Львів, 2000. – Т. 240: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 284-332 (републікується у нашому виданні).

¹²⁷ Дашкевич Я. Папір в Русі-Україні: східний аспект (IX–XIV ст.) // *Silva Rerum*: 36. наук. праць на пошану А. Б. Перналя. – Львів, 2007. – С. 95-123 (републікується у нашому виданні).

¹²⁸ Дашкевич Я., Купчинський О. Від редакторів тому // Записки НТШ. – Львів, 1996. – Т. 231: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 7-14 (републікується у нашому виданні).

¹²⁹ Див.: Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. 2: 1995-1997 рр.

¹³⁰ Дашкевич Я. Р. Спорные вопросы дипломатической практики Древней Руси // *История СССР*. – М., 1991. – № 4. – С. 100 (стаття написана на підставі виступу під час «Первых чтений, посвящ. памяти А. А. Зимины, Москва, 13-18 мая 1990 г.»).

¹³¹ Сучасний польський дослідник Томаш Стрик, провівши сумлінний огляд окремих праць Дашкевича (здебільшого про національну історію України), навсив на нього ярлики «перенніалізму», «прімордіалізму», «традиціоналізму», «націоналізму», «раціоналізму» та «позитивізму»: *Stryjek T. Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość?: interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991-2004*. – Warszawa, 2007. – S. 418-419 (див. також подібні оцінки у

Майже півстоліття тому, ще в 1964 р., рецензуючи класичне видання «Історичні джерела та їх використання» (вип. 1), Ярослав Дашкевич написав, що «рівень розвитку історичної науки в цілому безпосередньо залежить від стану досліджень спеціальних історичних дисциплін»¹³², включаючи до них також джерелознавчі студії. Такого підходу історик дотримувався, оцінюючи заідеологізовані, заполітизовані праці як радянського періоду, так і сучасних західних авторів. Саме джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни були тими підвалинами, що, на його переконання, творили фундамент історичної науки. Знання в цих ділянках і визначали фаховість досліджень, вірогідність і тривкість історичних конструкцій та гіпотез.

Дашкевич отримав філологічну освіту у Львівському університеті, до того ж самостійно вивчив чимало мов (класичних, західноєвропейських та східних). Тривала й систематична професійна праця з бібліографічною інформацією, а також із архівними джерелами дали йому класичну історико-філологічну базу для глибоких різнобічних студій широкого спектру (сходознавство, вірменістика, україністика, мовознавство, книгознавство, етнографія, джерелознавство, спеціальні історичні дисципліни тощо).

Один з небагатьох українських вчених-істориків Дашкевич у радянські часи зумів подолати «залізну завісу» відчуження, що розділяла дослідників у Радянському Союзі та за кордоном, унеможлижуючи контакти із науковцями не тільки із Західної Європи та Америки, але й із ближнього зарубіжжя, наприклад з Польщі, Чехії, Угорщини. Навіть побіжно переглянувши збережене листування з іноземними колегами, переконаємося, що це був насамперед науковий обмін інформацією. Так Дашкевич дізнавався про наукові новинки, обговорював нові концепції, гіпотези, врешті пересилав свої статті для публікації за кордон¹³³. Написаним у далеких 1960–1970-х рр. його аналітичним розвідкам з історії української дипломатики, історії паперу¹³⁴ властиве неймовірне у ті часи для українських науковців широке використання зарубіжної літератури, яку дослідник аналізує докладно, по суті, а не лише за титулами праць.

Дуже плідним було наукове співробітництво Ярослава Дашкевича з польським сходознавцем Едвардом Триярським, у співавторстві з яким він видав низку статей та одну монографію. До маловідомих сторінок наукових контактів львівського історика в 1960-ті рр. належить його пропозиція угорському дослідникові Едмонду Шютцу опублікувати в Києві кам'янецькі вірмено-кипчацькі документи. «Але для цього

монографії: *Касьянов Г.* Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – С. 268-270). Доволі скептично та іронічно Стрик пише: «Дашкевич незмінно переконаний у тому, що уважне читання джерел неодмінно приводить до відкриття правди про минуле, її пізнання має засадниче значення – інформаційне та моральне – для сучасної спільноти» (*Stryjek T.* Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość?.. – S. 418). Водночас польський історик не міг не відзначити у Дашкевича «ерудицію, інтерпретаційне новаторство і розвинуту методологічну свідомість» (*Ibid.* – S. 419).

¹³² *Дашкевич Я. Р.* Новий збірник статей, присвячений спеціальним історичним дисциплінам. – Рец. на кн.: Історичні джерела та їх використання: [Зб.]. – К.: Наукова думка, 1964. – Вип. 1. – 288, [3] с. // Архіви України. – К., 1966. – № 1. – С. 64.

¹³³ Див.: *Сисин Ф.* Ярослав Дашкевич як історик України // Лицар духу: Меморіальний зб., присвяч. проф. Я. Дашкевичу. – Львів, 2011. – С. 15.

¹³⁴ *Дашкевич Я. Р.* Стан та завдання української дипломатики... – С. 113-137; *Его же.* Бумага для царя или государева бумага? О начале производства бумаги в Московском государстве XVI в. // *Russia Mediaevalis.* – München, 1987. – Т. 6, 1. – С. 221-247; *Його же.* Філігранологія та завдання українського джерелознавства... – С. 284-332 (остання стаття через цензуру була видана тільки у 2000 р.).

потрібно погодження у відповідних інстанціях в Києві» (лист до Бутича від 19 жовтня 1967 р.).

Критикуючи теоретичну західну думку за апіоризм, релятивізм, відхід від джерельних студій¹³⁵, Дашкевич творчо використовував та органічно залучав до українського контексту західні історичні й соціологічні здобутки. Чи не найвдалішим прикладом такої творчої екстраполяції на національний ґрунт є концепція Великого кордону американського історика кінця ХІХ ст. Фредеріка-Джексона Тарнера та його послідовників. Саме завдяки Дашкевичу, вона здобула в Україні велику популярність, ставши важливим напрямком не тільки спеціальних історико-географічних студій, але й багатаспектних культурологічних, історіографічних синтетичних оглядів.

Очевидно, у повоєнний період, під час спільної праці над концептуальним проектом «Репертуару української книги 1798-1916 рр.», Юр Меженко прищепив Дашкевичу широке бачення горизонтів історичного дослідження. Надзвичайно характерною є відповідь Ярослава Романовича в 1967 р. на пропозицію Бутича виступити на ІІІ науковій конференції з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін: спершу львівський дослідник подав тему «Актуальні завдання української радянської археографії», але пізніше дописав: «Якщо б запропонована мною тема не підійшла, можна цілком безболісно слово “археографії” замінити словом “дипломатики” або “палеографії”» (лист до Бутича від 5 січня 1967 р.). Вчений уже тоді володів енциклопедичними знаннями у цих спеціальних історичних дисциплінах і був готовий поділитися ними із сучасниками. Правда, у радянську добу така готовність часто сприймалася заідеологізованим науковим середовищем пасивно. Проголошувати й акцентувати нові наукові погляди було небезпечно. Партійні наглядачі від науки кілька разів карали Дашкевича за наукове «вільнодумство» звільненням з праці.

Учений чітко бачив перспективи досліджень української дипломатики, історичної картографії, історії паперу, просопографії та інших спеціальних історичних дисциплін. Кожну оглядову статтю, як і чимало своїх розвідок, він закінчував своїми знаменитими «дезидератами», вказуючи, що конкретно мали науковці вивчати в майбутньому. Формулювання завдань на перспективу базувалося не тільки на досконалому знанні минулої та сучасної історіографії – цьому сприяло також цілісне бачення шляху наукового розвитку, підсилене логічним, гнучким та системним мисленням. Частина з цих «дезидератів» була виконана пізніше (наприклад, словник архівознавчих термінів¹³⁶), утім, багато з них реалізовані лише частково або ще чекають свого часу і виконавця. Досі в нашій історіографії немає докладного реєстру нападів татар і турків на українські терени у ХV–ХVІІІ ст., як також переліку морських та сухопутних походів козаків на землі Османської імперії, каталогу козацьких січей з реєстрами кошових отаманів, паланкових полковників та іншої старшини¹³⁷. Численні гуманітарні інституції в

¹³⁵ Див., наприклад: *Дашкевич Я.* Постмодернізм та українська історична наука // *Його ж.* «...Учі неложними устами сказати правду»: історична есеїстика. – К., 2011. – С. 329-346.

¹³⁶ Ідея цього видання була озвучена 1962 р. (*Іванович С.* [Дашкевич Я. Р.]. Архівознавство та інші допоміжні історичні дисципліни в Українській радянській енциклопедії // Науково-інформаційний бюлетень УРСР. – К., 1962. – № 1. – С. 71-72), а зреалізована у 1998 р. (Архівістика: Термінологічний словник...).

¹³⁷ *Дашкевич Я. Р.* Козацтво на Великому кордоні // Український історичний журнал. – К., 1990. – № 12. – С. 20-22 (републікується у нашому виданні).

сучасній Україні ще не вирішили проблеми повної ретроспективної бібліографії історії України, не написано підручника з історії картографії, не опрацьовано серії з історико-правового дослідження установ в Україні, не видано каталогу видів та планів українських міст, не здійснено й багатьох інших загальних та конкретних наукових побажань ученого.

До історичного джерела «треба йти завжди проти течії» – акцентував Дашкевич в одній зі своїх розвідок¹³⁸. Цей парадоксальний на перший погляд джерелознавчий підхід вчений протиставляв стандартизованим, рутинним та утилітарним методам використання джерельних відомостей, коли історики довіряються своїм попередникам, некритично цитують опубліковані документи, неохоче «йдуть проти течії, тобто в напрямку до джерела». Дослідник продемонстрував не один ряд яскравих зразків глибокого аналітичного мислення, коли відомі багатьом ученим джерела піддавалися всебічному та критичному аналізу, внаслідок чого автор доходив нових цікавих фактів та узагальнень. Саме Дашкевич уважно прочитав переглянута не одним істориком латиномовну експлікацію та на підставі інших історичних даних, повної бібліографічної інформації визначив правильну дату створення Кипріаном Томашевичем гравюри Кам'янець-Подільського – у 1673-1679 рр.¹³⁹ 1997 року Дашкевич викрив польських істориків-фальсифікаторів міжвоєнного періоду, які апокрифічне гасло герба Львова 1936 р. «Leopolis semper fidelis» («Львів завжди вірний») нібито побачили на печатці XVII ст.¹⁴⁰ Насправді це гасло виникло за українсько-польського антагонізму в Галичині у першій чверті XX ст. В одній зі своїх останніх статей про прапор Хмельницького вчений спростовує неправильну атрибуцію пам'ятки та подає всесторонню сигілографічну критику цього джерела, що було безпідставно оголошене єдиним збереженим прапором гетьмана¹⁴¹.

Класичним прикладом критичного ставлення не тільки до утилітарної, споживачької інтерпретації джерел, а й до недостатньої культури археографічного видання може слугувати розвідка Дашкевича про достовірність та вірогідність публікації опису Київського замку 1552 р. за матеріалами Литовської метрики¹⁴². Після архівознавчого дослідження про долю оригіналу, перекладів та копій опису замку, а також археографічних студій україномовної копії в «Архиве Юго-Западной России» та польськомовної копії у 1844 р., детального порівняльного текстологічного аналізу обох публікацій історик дійшов висновку про їх незадовільний рівень і необхідність нового критичного видання¹⁴³.

¹³⁸ Дашкевич Я. Р. Тюркские источники об Украине XVI–XVIII вв.: Актуальные аспекты публикаций // Советская тюркология. – Баку, 1990. – № 3. – С. 20 (републікується у нашому виданні).

¹³⁹ Дашкевич Я. Р. Зображення Кам'янець-Подільського 70-х років XVII–XVIII ст. як історико-топографічне джерело // Проблеми історичної географії України: Зб. наук. праць. – К., 1991. – С. 43-54 (републікується у нашому виданні).

¹⁴⁰ Дашкевич Я. Апокрифічний девіз герба Львова 1936 р. // Шоста наукова геральдична конференція (Львів, 27-29 березня 1997 р.): Матеріали. – Львів, 1997. – С. 24-25.

¹⁴¹ Дашкевич Я. Прапор Богдана Хмельницького: факти і фікції // Знак. – Львів, 2010. – Ч. 50. – С. 3-8 (републікується у нашому виданні).

¹⁴² Дашкевич Я. Р. О достоверности публикации материалов Литовской метрики по данным описания Киевского замка 1552 г. // Исследования по истории Литовской метрики: Сб. науч. трудов. – М., 1989 (1990). – С. 158-184 (републікується у нашому виданні).

¹⁴³ До речі, Володимир Кравченко нещодавно здійснив подібне критичне видання опису українських замків 1545 р.: Литовська метрика. Книга 561: Ревізія українських замків 1545 року / Підгот. В. Кравченко. – К., 2005.

Для Дашкевича не існувало безпомилкових авторитетів – він дотримувався історіографічної та джерелознавчої засади *nemo credere*, яку свого часу сповідував Михайло Грушевський. Не довірився він Івану Вагилевичу, котрий стверджував про існування паперового виробництва у Галичі XII ст.¹⁴⁴, вступив у дискусію з Антонієм Прохаскою, що сплутав ціху з міською печаткою¹⁴⁵, поправив Юхима Сіцинського, який, не бачивши оригіналу печатки *de visu*, сплутав святого Миколая зі святим Петром – патроном руської юрисдикції в Кам'янці-Подільському¹⁴⁶. З'ясовуючи генезу назви Поділля, не погоджується вчений ні з Володимиром Антоновичем, ні з Михайлом Грушевським¹⁴⁷. Вступає в дискусію Дашкевич і з Омеляном Пріцаком, котрий неточно інтерпретував слово давньоруської пам'ятки «языкъ» – у сучасному розумінні цього терміна (*lingua*), тоді як у тексті насправді йшлося про «народ, плем'я, етнос»¹⁴⁸. Дослідник сміливо вказує корифеєві радянської гуманітаристики Дмитрові Лихачову на перебільшення культурного ізоляціонізму й автохтонізму в стосунках Русі зі Сходом у княжий та пізніші періоди¹⁴⁹. Академіка Бориса Рибакова з його послідовниками львівський історик прямо звинувачує в «крайньому суб'єктивізмі», наслідками якого стали гадані «відкриття» нових текстів грамот у руських літописах¹⁵⁰. Такі приклади наукової полеміки з найбільшими авторитетами в історичній науці (з деякими з них Дашкевич підтримував добрі стосунки, як-от з Омеляном Пріцаком) засвідчують високий рівень професійної кваліфікації вдумливого та прискіпливого історика та джерелознавця, дослідника спеціальних історичних дисциплін. Його погляди як авторитетні приймають у сучасній зарубіжній історіографії. Наприклад, польський дослідник Анджей Янечек, у статті про початки локації Перемишля на магдебурзькому праві, прийняв тезу Дашкевича про «застосування тризуба в часи князювання Льва Даниловича», тоді як лев появився у гербі галицько-волинських володарів не раніше XIV ст.¹⁵¹

Для Дашкевича як історика був важливий український контекст, українське бачення наукової проблеми. Безумовно, це не означало відмови від аналізу іноземної літератури, історичних пам'яток та джерел, що зберігалися у закордонних архівах та книгозховищах. Пишучи розвідку про історію українського паперу, дослідник послідовно проходить по історіографічному «периметру» кордонів українських земель, розглядаючи праці російських, білоруських, польських, молдавських, румунських, угорських, словацьких науковців. Після століть бездержавності для нього було важливо

¹⁴⁴ *Stepaniv J.* A Legend about Paper Manufacturing in Thirteenth-Century Ukraine // *Harvard Ukrainian Studies*. – Cambridge, Mass., 1978. – Vol. 2. – № 4. – P. 423-429 (републікується у нашому виданні).

¹⁴⁵ *Дашкевич Я.* Позадокументне застосування печаток і ціх на західноукраїнських землях (XV–XVIII ст.) // *Знак*. – Львів, 2000. – Ч. 21. – С. 4-5 (републікується у нашому виданні).

¹⁴⁶ *Дашкевич Я. Р.* Кам'янець-Подільський XVI–XVIII ст.: місто трьох гербів // *Міста та містечка в гербах, прапорах і печатках*. – Львів, 2003. – С. 75-94 (републікується у нашому виданні).

¹⁴⁷ *Дашкевич Я. Р.* Поділля: виникнення і значення назви // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція (секція історії дожовтневого періоду): Тези доп. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 58-60 (републікується у нашому виданні).

¹⁴⁸ *Дашкевич Я. Р.* О создании корпуса древнерусских сообщений... – С. 65.

¹⁴⁹ *Дашкевич Я.* Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV–XVIII ст.) // *Записки НТШ*. – Львів, 1991. – Т. 222: Праці історико-філософської секції. – С. 31 (републікується у нашому виданні).

¹⁵⁰ *Дашкевич Я. Р.* Стан та завдання української дипломатики... – С. 132.

¹⁵¹ *Janeczek A.* Ząb kniazia Lwa. W kwestii wiarogodności przemyskiego przywileju wójtowskiego // *Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*. – Wrocław; Praha, 2002. – S. 181-188.

подолати тяжіння москво- та євроцентризму (окцидентоцентризму) в історичних дослідженнях¹⁵². Переважання цих та інших ідеологічних орієнтацій зумовлювалося тим, що, за словами Дашкевича, «джерельність наукових досліджень, в основному, була зведена нанівець. Сьогодні на перевірених джерельній базі відбувається – чи, точніше, повинна відбуватися – відмова від будь-якого зовнішнього центрризму, а в повні права мають вступати інтереси української науки, обґрунтовані ретельною перевіркою джерел»¹⁵³.

Український науковий інтерес та контекст для вченого не означав потурання нефаховості, «ура-патріотизму під жовто-блакитними кольорами», прикрашанню дійсності, замовчуванню незручних фактів тощо. Для Дашкевича історія справді за античною традицією була вчителькою життя (*magistra vitae*): «нам підсовують фальшиве минуле, щоб на ньому будувати фальшиве сучасне і майбутнє»¹⁵⁴. Так, викладаючи завдання просопографії та створення українського біографічного словника, історик підкреслював, що не потрібно оминати незручних («сором'язливих») тем особистого життя, хвороб видатних українців¹⁵⁵. Адже дуже важко знайти людей, життя яких можна було б позначити тільки світлими або тільки чорними барвами.

Провідною засадою історичного світогляду Дашкевича була теза про взаємопов'язаність джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін власне з історичною наукою, конкретно-історичною практикою. У 2000 р., під час захисту докторської дисертації Сергієм Білоконем, в обговоренні він висловив свій джерелознавчий постулат: «У нас зафіксувався такий стереотип, що джерелознавство – це має бути по пунктах. Ось такі види джерел, ось є питання, критерії достовірності... і це буде джерелознавство. А якщо всі ці критерії застосувати на практиці і побудувати на тому високонаукову роботу, то це вже не джерелознавство. Я не знаю, як відповісти на це протиріччя, але мені здається, що треба в джерелознавстві розрізнити теоретичну і практичну сторону. А для нас, істориків України, на сьогодні, вибачте, практична сторона є набагато важливіша, бо вона розкриває те, чого ми не знаємо»¹⁵⁶.

Розвиток дипломатики, палеографії чи будь-якої іншої історичної дисципліни завжди детермінується вирішенням конкретних дослідницьких проблем і залежить від її практичного застосування в історичних студіях. Описуючи завдання метрології як наукової дисципліни, Дашкевич наголосив, що її адепти повинні не лише визначати реальний зміст різних мір та величин, але й простежувати історичний розвиток інституцій, пояснювати зміни у мірах: з «визначенням їхнього соціального змісту, який неможливо встановити без висвітлення конкретних історичних умов виникнення та

¹⁵² Публіцистичний виклад питання див.: Дашкевич Я. Болочі проблеми з історії Східної Європи // *Його ж.* «...Учи неложними устами сказати правду»: історична есеїстика. – К., 2011. – С. 540-546; *Його ж.* Стан і перспективи історичної науки в Україні // Там само. – С. 298-319 та ін.

¹⁵³ Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії // Український біографічний словник: історія і проблематика створення: Матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 8-9 жовтня 1996 р.). – Львів, 1997. – С. 42 (републікується у нашому виданні).

¹⁵⁴ Дашкевич Я. Росія, Україна та союзи 1919-1922 рр. // *Його ж.* «...Учи неложними устами сказати правду»: історична есеїстика. – К., 2011. – С. 127.

¹⁵⁵ Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії... – С. 42-44.

¹⁵⁶ Білокінь С. Ярослав Дашкевич: шлях у науці... – С. 51.

поширення мір, без з'ясування функцій установ, від котрих залежало визначення конкретного змісту мір та контроль за їхнім дотриманням»¹⁵⁷.

Ця засада взаємопов'язаності джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін з історичним контекстом була однією з основних у науковій творчості вченого. У статті про володимир-волинську печатку 1324 р. він докладно розкрив суто сигілографічні аспекти питання і врешті-решт вийшов на історичне узагальнення: князь Юрій II Болеслав Тройденевич був на князівському троні уже в травні 1324 р., а не у 1325 р., як досі вважалося¹⁵⁸. Геральдичне дослідження про герби національних громад Кам'янця-Подільського¹⁵⁹ під пером Дашкевича у підсумковій частині перетворюється на історичну студію з оригінальними висновками, що герби ілюструють реальне існування трьох національних громад у місті¹⁶⁰. Франк Сисин назвав його статтю про Василя Капніста «науковим шедевром»¹⁶¹ саме через віртуозне застосування автором джерелознавчих методологій. До цієї розвідки у літературі побутували різні думки про можливість чи неможливість місії Капніста до пруського двору в 1791 р., але після публікації Дашкевича тільки невіглас може заперечувати цей факт.

Знання в ділянці джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін учений зіставляє з історичними відомостями і навпаки: знання історіографії нерідко дозволяє спростувати хибні факти джерел, наприклад картографічних. Так, у статті про Великий кордон за картами Боплана¹⁶² Дашкевич спочатку простежує прикордонну лінію за мапами французького картографа, ідентифікуючи неправильно подані ним назви населених пунктів. При цьому, на підставі історичної оцінки польсько-турецьких дипломатичних зв'язків, військових впливів обох держав, народної колонізації Північного Причорномор'я, Дашкевич уточнює інформацію Боплана. Зокрема, він доводить, що картограф XVII ст. розміщував польсько-турецький кордон дещо південніше від реально існуючого, відображаючи польські урядові претензії на деякі спірні території.

Дослідник постійно закликав відмовитися від зайвого теоретизування, від апіорних схем у джерелознавстві та спеціальних історичних дисциплінах, не заперечуючи, звісно, значення обґрунтованих аналітично-теоретичних праць. У Дашкевича ми можемо знайти блискуче розв'язані теоретичні проблеми розрізнення картографії та картознавства, філігранології й історії паперу, дипломатики і документознавства¹⁶³. Також він показав, що предмет дослідження краєзнавства відрізняється від дослідницької території локальної історії¹⁶⁴.

¹⁵⁷ Дашкевич Я. З історії метрологічної служби в Україні (XV – першої половини XVII ст.) // Народознавчі Зошити. – Львів, 2003. – Зош. 5-6. – С. 679 (републікується у нашому виданні).

¹⁵⁸ Дашкевич Я. Володимир-волинська печатка 1324 року... – С. 9.

¹⁵⁹ Дашкевич Я. Р. Кам'янець-Подільський XVI–XVIII ст. ... – С. 75-94.

¹⁶⁰ Пор. нещодавнє польське дослідження історії міста, де української (руської) громади майже немає: *Król-Mazur R. Miasto trzech nacji, Miasto trzech nacji, studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku.* – Kraków, 2009.

¹⁶¹ Сисин Ф. Ярослав Дашкевич як історик України... – С. 17-18.

¹⁶² Дашкевич Я. Великий кордон України за картами Боплана... – С. 103-117.

¹⁶³ Дашкевич Я. Р. Питання розвитку історіографії спеціальних дисциплін історії України // Архіви України. – К., 1970. – № 4. – С. 10.

¹⁶⁴ Дашкевич Я. Р. Новий збірник статей, присвячений спеціальним історичним дисциплінам... – С. 64.

Дашкевич помічає зміни у новітніх історіографічних тенденціях, коли «джерело відходить у тінь», особливо при вивченні модерного періоду, і зростає роль позаджерельного історіографічного знання. Вихід з цієї ситуації вчений вбачає не тільки в подоланні заполітизованості та заідеологізованості науки, але й передовсім у підвищенні майстерності сучасного історика шляхом оволодіння дослідницькими прийомами спеціальних історичних дисциплін¹⁶⁵. У рецензії на книжку Наталі Яковенко про українську шляхту Ярослав Дашкевич підкреслює, що дослідниця перед виходом цієї книги довго «шліфувала своє перо на багатьох вдумливих, скрупульозних, побудованих на уважному вивченні джерел студіях з джерелознавства, історії установ, антропології, дипломатики, палеографії»¹⁶⁶.

На жаль, на сучасному етапі загалом слабого розвитку джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін в Україні¹⁶⁷ залишаються актуальними сформульовані Дашкевичем цілком реалістичні у плані виконання наукові постулати про створення довідників, бібліографічних покажчиків, підручників, підготовку кадрів наукових співробітників у цих важливих для поступу всієї історичної науки ділянках. Взірцями для майбутніх дослідників мають стати праці Ярослава Дашкевича з джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін – найкращі зразки професіоналізму, ретельності, ґрунтовності у нашій історіографії.

До збірника праць увійшло 103 публікації Ярослава Дашкевича, що з'явилися друком у 1962-2010 рр. За жанром переважають наукові статті аналітичного та оглядово-синтетичного характеру, подано також окремі узагальнювальні рецензії та рецензійні статті, передмови до видань документів чи джерелознавчих монографій, науково-популярні матеріали та тези виступів на конференціях, не опрацьовані автором у більших розвідках. За мовною ознакою домінують українські тексти – 89, 12 було оприлюднено російською мовою та 2 – англійською.

Упорядники свідомі того, що охопити весь доробок автора з джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін одним томом неможливо та й недоцільно. При укладанні змісту книжки була застосована засада уникання вже републікованих статей Ярослава Дашкевича, що вийшли останнім часом у кількох його книгах: «Вірменія і Україна» (2001), «Постаті» (2006-2007), «...Учи неложними устами сказати правду: історична есеїстика» (2011) та «Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть» (2011). Так, в останньому збірнику праць ученого знаходимо численні розвідки з джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін, присвячені історії вірменських колоній в Україні,

¹⁶⁵ Дашкевич Я. Р. Джерельне та позаджерельне знання в історичному дослідженні // Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія. – Дніпропетровськ, 2000. – Вип. 8. – С. 13-14 (републікується у нашому виданні).

¹⁶⁶ Дашкевич Я. Чи була українська шляхта? // Знак. – Львів, 1994. – № 5. – С. 14-15 (републікується у нашому виданні).

¹⁶⁷ Пор., наприклад, рівень розвитку філігранології в Західній Європі, за якого дослідники ставлять питання про можливість датування філіграней за математичною моделлю у проміжку до п'яти років: Дашкевич Я. Філігранологія та завдання українського джерелознавства... – С. 309.

які визнано за недоцільне дублювати у нашому томі¹⁶⁸. Виняток зроблено лише для кількох статей системного характеру та для текстів, що раніше публікувалися неповністю.

Структурно книжка складається з двох розділів: I. Джерелознавство; II. Спеціальні історичні дисципліни. Своєю чергою, другий розділ поділений за назвами спеціальних історичних дисциплін на дванадцять підрозділів. Окремі дисципліни, близькі за науковим спрямуванням (геральдика, емблематика; історична географія, топоніміка, соціотопографія), об'єднані в один підрозділ. Деякі з них, наприклад палеографія, не включені у назви рубрик (у кількох своїх розвідках Дашкевич здійснив розгорнутий палеографічний аналіз¹⁶⁹, але суто палеографічних статей не написав). У багатьох працях вченого, особливо джерелознавчого спрямування, використовується методологія кількох спеціальних історичних дисциплін, тому структура книжки є до певної міри умовною, приблизною класифікацією доробку автора.

Оскільки тексти друкувалися у різний час і в багатьох часописах та збірниках статей, було проведено літературне редагування, що передбачало узгодження з сучасними правилами української мови (наприклад, впроваджено літеру «г» у власних назвах іноземного походження), технічно уніфіковано примітки. Після кожного тексту вказано підставу його републікації (здебільшого це була перша публікація). Наведено також бібліографічну інформацію про передруки, доповнені, розширені й уточнені видання праць.

Від імені упорядників висловлюю особливу подяку Наталі Гудз, яка провела кропітку технічну підготовку статей до друку, літературному редактору Наталі Кіт – за здійснення величезної уніфікаційної роботи з текстом та науковими примітками, Галіні Сварник, керівникові «Меморіального музею-архіву Ярослава Дашкевича», – за всебічну допомогу в пошуку рукописів та книжок автора, проф. Едвардові Триярському та проф. Юрію Мицику – за можливість скористатися їхнім листуванням з ученим, Марії Бутич – за дозвіл працювати з листами Івана Бутича до Ярослава Дашкевича. Хочу також подякувати всім співробітникам Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, що різним способом долучилися до підготовки книги колишнього Керівника відділення, а також керівництву та співробітникам Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України, Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка – за сприяння у копіюванні праць видатного історика.

Мирон Капраль

¹⁶⁸ Дашкевич Я. Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть / Упоряд. І. Гаюк. – Львів, 2011. У змісті цього збірника більше половини статей з джерелознавчої тематики.

¹⁶⁹ Див., наприклад: Дашкевич Я. Берлін, квітень 1791 р. Місія В. В. Капніста. Її передісторія та історія // *Його ж.* Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. – 2-ге вид., випр. та доповн. – Львів, 2007. – С. 213-214.